

100311

อัตตชีวประวัติ

ของ

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อุตตสิวเถระ)

โรงพิมพ์พระสิงห์การพิมพ์ เชียงใหม่
พิมพ์ถวายเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ
พระอุบาลีคุณูปมาจารย์

ณ เมรุวัดพระสิงห์ เชียงใหม่

๑๕ มกราคม ๒๕๑๗

ประวัติย่อ

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (ฟู อัตตสิวะเถระ)

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ นามเดิมชื่อ ฟู บรรเลง
เป็นบุตร นายแสน นางฟอง บรรเลง เกิดวันที่ ๒๑
เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๔ ณ บ้านน้ำคอกกลาง ตำบล
ในเวียง อำเภอเมือง จังหวัดแพร่

บรรพชาเมื่อวันที่ ๒๒ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๖๑ ณ
วัดมหาธาตุฯ กรุงเทพมหานคร โดยมีสมเด็จพระวันรัต
(เขมจารีมหาเถระ) เป็นพระอุปัชฌาย์

อุปสมบทเมื่อวันที่ ๒๓ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๔ ณ
วัดเบญจมบพิตรฯ โดยมีสมเด็จพระวันรัต (ปุณณทัตถมหา
เถระ) เป็นพระอุปัชฌาย์ พระธรรมวโรดม (โชติ) เป็น
กรรมวาจาจารย์ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณ (กิตติโสภณ
มหาเถระ) เป็นอนุสาวนาจารย์

ได้รับการศึกษาทั้งทางโลกและทางธรรม โดยสำเร็จ
การศึกษาระดับมัธยมปีที่ ๒ ประกาศนียบัตรครูชั้นต่ำ น.ธ. โท
ป.ธ. ๖

(ข)

สมณศักดิ์ที่ได้รับพระราชทานและเลื่อนตาม ลำดับ ดังนี้

ต่อไปนี้เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญที่พระปรีชาญาณ

๘ พุทธกิจจาน ๒๔๗๕

เป็นพระราชาคณะชั้นราชในนามเดิม ๕ ธันวาคม ๒๔๘๓

เป็นพระราชาคณะชั้นเทพที่พระเทพมุนี ๕ ธันวาคม ๒๔๙๓

เป็นพระราชาคณะชั้นธรรมที่ พระธรรมราชานุวัตร

๕ ธันวาคม ๒๔๙๕

เป็นพระราชาคณะเทียบชั้นรองสมเด็จพระมหาโพธิ์วงศาจารย์

๕ ธันวาคม ๒๕๐๔

เป็นพระราชาคณะชั้นรองสมเด็จพระอุบาลีคุณูปมาจารย์

๕ ธันวาคม ๑๕๑๕

ตำแหน่งที่ได้รับแต่งตั้งตามพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ มี

ดังนี้

เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะจังหวัดเชียงใหม่

พ.ศ. ๒๔๗๐-๒๔๗๓

เป็นผู้ช่วยเจ้าคณะจังหวัดแพร่

พ.ศ. ๒๔๗๓-๒๔๗๔

เป็นผู้รักษาการตำแหน่งเจ้าคณะจังหวัดแพร่

พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๗๖

(ก)

เป็นเจ้าคณะจังหวัดแพร่	พ.ศ. ๒๔๗๖-๒๕๐๔
เป็นเจ้าคณะตรวจการผู้ช่วยภาค ๔	พ.ศ. ๒๔๘๙-๒๔๙๑
เป็นเจ้าคณะตรวจการภาค ๔	พ.ศ. ๒๔๙๑-๒๔๙๔
เป็นเจ้าคณะตรวจการภาค ๕	พ.ศ. ๒๔๙๔-๒๕๐๔
เป็นสมาชิกสังฆสภา	พ.ศ. ๒๔๙๘-๒๕๐๖
เป็นเจ้าอาวาสวัดพระบาทมิ่งเมือง ฯ	พ.ศ. ๒๕๑๒
เป็นเจ้าอาวาสวัดพระสิงห์ ฯ	พ.ศ. ๒๔๙๓-๒๕๑๖

ขณะที่ดำรงอยู่ในสมณเพศได้บำเพ็ญประโยชน์ส่วน ตัว
และส่วนสาธารณะ เพื่อความเจริญรุ่งเรืองแห่งชาติ และ
พระศาสนาเป็นอเนกประการ ทั้งข้อความที่ปรากฏชัดในสำเนา
ประกาศสถาปนาสมณศักดิ์ ดังต่อไปนี้.

(ง)

ภูมิพลอดุลยเดช ประ.

พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช
มหิตลธิเบศรรามาธิบดี จักรีนฤพดินทร สยามมินทราธิราช
บรมนาถบพิตร

มีพระราชโองการโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้
ประกาศว่า โดยที่ทรงพระราชดำริว่าพระมหาโพธิวงศาจารย์
เป็นพระเถระผู้เจริญในสมณคุณธรรม สัมมาปฏิบัติ ได้ศึกษา
แตกฉานในมรรคปริวรรต และอรรถธรรมวินัยสามารถสอบ
ไล่ได้สำเร็จภูมิเปรียญธรรม ๖ ประโยค ทรงพระกรุณาโปรด
ให้เป็นพระราชอาคันตุกะ พระปริยัติวงศาจารย์ เป็นชั้นราชใน
ทินนามเดิม เป็นพระเทพมุนี พระธรรมราชานุวัตร เป็น
ชั้นเทียบรองสมเด็จพระราชาคณะที่ พระมหาโพธิวงศาจารย์
โดยลำดับ ได้รับภาระพระพุทธศาสนาและสังวรรักษาสมณวัตร
ระเบียบประเพณีราชการได้เรียบร้อยเป็นอย่างดีตลอดมา มี
อุตสาหวิริยะในการประกอบพุทธศาสนกิจเป็นหินาคฤหิต ประ-
โยชน์แก่พุทธจักร และอาณาจักร โดยอนุเคราะห์การ กล่าวคือ
เป็นอุเทศอาจารย์สอนพระปริยัติธรรมแก่พระภิกษุสามเณร ใน
สำนักเรียนวัดเบญจมบพิตร ดุสิตวนาราม เป็นเจ้าสำนักเรียน

(๓)

ให้มีการฝึกอบรมครูและนักเรียนโรงเรียนราษฎร์ของวัดต่าง ๆ เพื่อส่งไปพัฒนาหมู่บ้านราษฎร์ตามท้องที่ทุรกันดาร ในจังหวัด เชียงใหม่ ลำพูน ลำปาง แพร่ น่าน และเชียงราย นับว่า เป็นประโยชน์แก่ประชาชนในท้องถิ่นนั้น ๆ เป็นอย่างมาก ได้ แต่งปทานุกรมภาษาพื้นเมืองภาคพายัพขึ้น เป็นประโยชน์แก่ ผู้ใคร่จะศึกษาหาความรู้ในคำภาษาพื้นเมือง และได้แต่งเทศน์ มหาชาติเป็นภาษาภาคพายัพขึ้นอีกด้วย นับว่าเป็นประโยชน์ แก่การพระศาสนาในภาคพายัพเป็นอันมาก

สรรพกรณียกิจที่ พระมหาโพธิวงศาจารย์ ได้ปฏิบัติ บำเพ็ญดีกล่าวมา ย่อมปรากฏเป็นผลดีแก่การพระศาสนา ประเทศชาติ และประชาชน และบัดนี้พระมหาโพธิวงศาจารย์ ก็เจริญด้วย วรราช ยุคกาล รัตัญญเอระกมลธรรม มั่นคงอยู่ ในพรหมจรรย์เนกขัมมปฏิบัติ มีวัตรจริยาเป็นที่น่าเลื่อมใส สมควรจะยกย่องให้ดำรงในสมณฐานันดรที่รองสมเด็จพระราชา คณะสืบไป

จึงทรงพระกรุณาโปรดสถาปนา พระมหาโพธิวงศา-
จารย์ ขึ้นเป็นรองสมเด็จพระราชาคณะมีราชทินนามตามที่

(ช)

คุณงามความดีของท่าน ที่ได้บำเพ็ญมา ยังมีอีกมากที่
ควรจะนำมากล่าว เพื่อเป็นเนติแก่ผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่จะได้จัดทำ
ให้สมบูรณ์ ในโอกาสต่อไป

พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ เป็นนักการศึกษา นักพัฒนา
นักสังคมสงเคราะห์ ฯลฯ ได้สร้างสิ่งที่เป็นสาธารณประโยชน์
สร้างโรงเรียนเพื่อการศึกษาแก่กุลบุตร กุลธิดาทั้งทางโลก
ทางธรรม ช่วยสร้างคนให้เป็นคน ให้รู้จักสร้างตน ให้มี
ความรู้สึกรับผิดชอบในหน้าที่ ช่วยสร้างกุลบุตรกุลธิดาให้เป็น
ลูกที่ดีของพ่อแม่ ให้เป็นศิษย์ที่ดีของครูอาจารย์ ให้เป็น
เยาวชนที่ดีของชาติ มุ่งประโยชน์แก่ประเทศชาติและพระ
ศาสนาอย่างแท้จริง

ถึงแม้ว่าท่านจะเป็นผู้ที่มีจิตใจเข้มแข็งไม่ยอม
แพ้แก่อุปสรรค ภัยอันตรายจากภายในและภายนอก
ในที่สุดท่านก็เกินไปตามกฎของสังขาร ได้ถึงแก่
มรณภาพด้วยกล้ามเนื้อหัวใจตายฉับพลัน เมื่อวันที่ ๕
มีนาคม ๒๕๑๖ เวลา ๑๗.๐๐ น. ณ โรงพยาบาล-
รามาริบดี กรุงเทพมหานคร สิริรวมอายุได้ ๗๑ ปี
๑๐ เดือน กับ ๑๒ วัน

คำนำ

เมื่อปลายปี พ.ศ. ๒๕๑๕ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ
พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ ได้ให้ข้าพเจ้าพิมพ์ชีวประวัติของท่าน เพื่อ
เตรียมไว้แจกในงานฉลองอายุครบ ๖ รอบ (๗๒ ปี) ในเดือน
เมษายน ๒๕๑๖ ที่จะมาถึง และท่านได้เขียนส่งพิมพ์เพียงครึ่ง
เรื่อง (เท่านั้นมืออยู่ในเล่มนี้) ท่านก็ได้อาพาธลง จึงไม่ได้เขียน
ต่อให้ จนกระทั่งท่านได้มรณภาพ ณ กรุงเทพฯ ฯ

ก่อนวันที่ท่านจะขึ้นรถไฟไปรักษาทัวที่กรุงเทพฯ ฯ ท่านได้
ส่งว่า “..... เก็บไว้ให้ดี นันรักษาตัวหายแล้วจะกลับมา
เขียนต่อให้..... อยากจะแจกเพื่อห่อคนได้ดชนพ่อง....”

ข้าพเจ้าเห็นว่าชีวประวัติของ พระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณ
พระอุบาลีคุณูปมาจารย์ นี้ แม้จะมีเพียงเล็กน้อย แต่ก็มีความคิดและ
ประสบการณ์ ทั้งทางโลกและทางธรรม จักเป็นประโยชน์ และ
แบบอย่างอันวิเศษที่เลิศแก่ผู้ได้รู้ได้อ่าน จึงได้จัดพิมพ์เป็นรูป
เล่ม ถวายเป็นอนุสรณ์ เพื่อฉลองเจตนาศรัทธาของพระเดชพระ
คุณท่าน ที่ได้ตั้งใจเอาไว้แต่แรกว่า “... เพื่อจะแจกห่อคนได้
ดชนพ่อง.....”

ขอดวงวิญญาณของพระเดชพระคุณท่านเจ้าคุณพระอุบาลี
คุณูปมาจารย์ โปรดรับทราบและเสวยสุขในสัมปรายภพด้วยเทอญ
โรงพิมพ์พระสังฆการพิมพ์ เชียงใหม่ พิมพ์ถวาย

อดีตชีวประวัติ

เมื่อประมาณ ๕.๐๐ น. ของวันอาทิตย์ ที่ ๒๑

เมษายน ๒๔๔๔ ปีฉลู ตรีศก กัดเบา จุลศักราช ๑๒๖๓
เดือน ๖ (เดือน ๘ เหนือ) ขึ้น ๔ ค่ำ มีพลเมืองไทย
เพิ่มขึ้นอีกคนหนึ่งคือข้าพเจ้า ในท่ามกลางของวงศาคนา
ญาติ ณ บ้านน้ำคอกกลาง ตำบลในเวียง อำเภอเมือง
จังหวัดแพร่ (หลังบ้านนายกุศล บัญญาบาลย์ ในปัจจุบัน
และที่บ้านนั้นถูกขายให้นายสันต์ เต็ดขาด) ขณะที่ข้าพเจ้า
เกิดมาในโลกนั้น บรรยากาศเป็นปกติธรรมดา ฝนไม่ตก
ฟ้าไม่ร้อง แผ่นดินไม่ไหว มหาสมุทรไม่ครุ่นเคือง หมายถึง
ความว่า ข้าพเจ้าเกิดมาอย่างคนธรรมดาสามัญทั่วไป ไม่มี
มหัศจรรย์อะไรเกิดขึ้น พ่อเฒ่าออกเล่าพญาอภิช หมด
ตลอดก็ออกจากบ้านไป พ่อแสน แม่ฟอง เป็นผู้บังเกิด
เกล้าของข้าพเจ้า ท่านทั้งสองสืบสกุลมาดังนี้

บ้านเห็นเข้าก็รีบไปแจ้งแก่คุณยาย คุณยายจึงให้คนล้อมต้นมะพร้าวไว้ พอนายทันทันลงจากต้นมะพร้าว คุณยายก็สั่งให้จับนายทันทันมัดมือไขว่หลัง โดยมัดมะพร้าวลูกหนึ่งใส่ในมือทั้งสองที่ถูกไขว่หลัง แล้วก็ไล่ออกจากบ้านไป นายทันทันโดนหยามน้ำหน้าเช่นนั้นก็รู้สึกโกรธมาก จึงไปทูลฟ้องต่อเจ้าหลวง พอเจ้าหลวงไล่เสียงคุ้ยความว่า บ้านที่นายทันทันไปเบ่งขันเอามะพร้าวขึ้น เป็นบ้านแม่เจ้าเหลา เจ้าหลวงสั่งเสียรับสั่งว่า “ กูตักสินไม่ได้วะ มึงไปขึ้นมะพร้าวที่ไหนไม่ขึ้น ตันไปขึ้นมะพร้าวของอี่เหลา ” เรื่องเป็นอันระงับไป นายทันทันเจ็บตัวเปล่า นายทันทันคนนั้นข้าพเจ้าเคยเห็นมาที่บ้านข้าพเจ้า นี่ก็เป็นคติสอนใจ คนเราจะทำอะไรควรพิจารณาคุณตาม้าตาเรือเสียก่อน การใช้อำนาจบาตรใหญ่ขึ้น มันเป็นอยู่ติธรรม อันจะได้รับกรรมสองกรรมดังนายทันทันได้รับนี้

มิใช่แต่คุณยายเท่านั้นที่ไม่ยอมลงหัวไคร่งาย ๆ แม้แต่คนใช้หรือคนโง่ ซึ่งเป็นหญิงก็กักันพอใช้ นั่นคือ “ อีทุ ” (อ่านเป็นเสียง ต. อักษรต่ำ) ซึ่งเป็นหญิงที่มีชื่อเสียงโด่งดังในทางร้าย ไม่แพ้ผู้ชายยกสามศอกในสมัยนั้น นางทุคนนี้เป็นคนใช้หรือ “ คนโง่ ” ของคุณยาย

(คนโงกก็คือข้าทาส) เป็นหญิงที่มีนิสัยรักคนอย่างผู้ชาย ชอบแสดงตัวเป็นผู้ชาย แต่งตัวเป็นผู้ชาย, สักยันต์ สักน้า หมึกเต็มสองขา คบเพื่อนชายที่ร้าย ๆ ปล้นก็เอา ตีรันฟันแทงก็เอา ชกต่อยก็เอา เมื่อคุณยายตายแล้ว นางหู่พ้นจากคนโงกก็กลายเป็นผู้ร้ายไป ถึงกับร่วมมือกับกบฏเงี้ยวปล้นเมืองแพร่ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๕ ถูกเจ้าหน้าที่จับได้ศาลตัดสินจำคุก และตายในเรือนจำจังหวัดแพร่ นั่นเอง แต่ชื่อเสียงเสียของอู่ที่ถูกเล่ากันมานาน นี่ก็เป็นคติสอนใจได้อย่างหนึ่งว่า ผู้หญิงนั้นสามารถจะทำอะไรได้อย่างผู้ชาย แม้แต่โจรผู้ร้ายฉกาจกรรจ้อย่างที่อู่ก็ยังทำได้ ถึงที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ ผู้หญิงทำอะไรได้เท่าเทียมกับผู้ชายหลายอย่าง ทำราชการก็ได้ เป็นเสมียนพนักงาน, นักก่อสร้าง หั้วหน้าโจร เป็นต้น แม้แต่การแต่งตัวอย่างผู้ชาย นุ่งกางเกง ใส่เสื้อผู้ชาย ก็นิยมกัน แต่ธรรมชาติตกแต่งมาให้ผู้หญิงกับผู้ชายต่างกัน ผู้หญิงเหมาะแก่การเป็นแม่เรือน การบ้าน การเรือน เพราะฉะนั้นถ้าผู้หญิงฝืนธรรมชาติเกินไป ก็อาจจะให้โทษ ความไม่เรียบร้อยป่วนปั่นทางการเรือนก็มีมากขึ้น ธรรมชาติก็ต้องเปลี่ยนแปลงสภาพของหญิงชาย

ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นคุณยาย เพราะท่านตายเสียก่อน
 ข้าพเจ้าเกิดหลายปี และคุณปู่ และคุณย่าก็เอาพี่ชายไปเลี้ยง
 เสมือนบุตรบุญธรรมเสีย ข้าพเจ้าจึงอยู่ในอ้อมอกของ
 คุณตา ซึ่งรู้สึกว่าเป็นที่รักและสงสารของท่านมาก ถึงจะ
 เห็นได้ คุณตาไปในที่ใดต้องมีข้าพเจ้าติดตามไปแทบทุก
 แห่งหน ท่านเป็นผู้คอยแนะนำสั่งสอนข้าพเจ้าเสมอ แม้
 ท่านจะเป็นคนใจอยู่บ้าง แต่ก็เป็นแต่เพียงปาก ข้าพเจ้านึก
 ได้ว่าเคยถูกคุณตาเฆี่ยนครั้งเดียว คือ โทษที่ข้าพเจ้าไปขึ้น
 ต้นกะถิน ซึ่งอยู่ที่สวนเรือนนั่นเอง ข้าพเจ้ารู้สึกอบอุ่นใน
 ขณะที่อยู่ใกล้คุณตา เพราะได้รับความสะดวกสบายสนุกก็
 ข้อสำคัญก็คือความปลอดภัยจากไม้เรียวของคุณแม่ คือ
 ถ้าข้าพเจ้าทำผิด คุณแม่จะลงโทษ คุณตาก็ต้องออกรับหน้า
 ข้าพเจ้าก็ปลอดภัยจากไม้เรียว แต่ไม่เสมอไปนัก เพราะ
 คุณแม่ไม่ค่อยลืมความผิดของข้าพเจ้าง่าย ๆ บางคราว
 คุณตาเผลอ คุณแม่ได้โอกาสก็จับเอาไปลงโทษข้าพเจ้าจน
 ได้ พร้อมกับตำหนิคุณตาว่า “ พ้อง (เข้าข้างหรือให้ท้าย)
 หลาน ” หรือ “ สอนให้หลานไม่ดี ” ยิ่งกว่านั้น บางครั้ง
 คุณแม่ก็ลงโทษข้าพเจ้าต่อหน้าคุณตาก็บ่นว่าต่าง ๆ นานา

ตามธรรมเนียม บางครั้งก็เข้าแย่งเอาข้าพเจ้าออกมาจากวง
ไม้เรียว

ตามปกติคุณแม่ซื้อครั้นฟังเทศนาของคุณตา ข้าพเจ้า
มักจะปลอตกัยเสมอ แม้จะชนแสนชน เมื่อเป็นเด็กรู้สึกว่ามี
แต่พ่อโตขึ้นรู้จักรับผิดชอบจึงรู้ว่า การทำเช่นนั้นไม่ดี
เพราะทำให้เด็กได้ใจแล้วกำเริบ สมตามคติโบราณที่ว่า ถ้า
ท่านอยากจะให้ลูกของท่านไม่ดีแล้ว ให้ไปเอาไว้กับปู่ย่า
ตายาย ความจริงจะโทษท่านก็ไม่ถนัด เพราะท่านมีความ
รักหลานเป็นชีวิตจิตใจ เมื่อรักก็เลยถนอม ถ้าพ่อแม่อยู่ใกล้
คอยกำหราบอย่างเช่นข้าพเจ้านี้ ก็ดูเหมือนจะพอไปได้
ขณะที่เขียนนี้ข้าพเจ้ามีเด็กหลายคน ผู้ที่มาเยี่ยมเยียนเด็ก
เหล่านี้บ่อยที่สุดก็คือ “แม่อยู่” (ย่า, ยาย) บางคนถึง
กับจะมานอนกัวยหลานเมื่ออยู่ใหม่ ๆ ถึงกับหอบหมอน
หอบเสื่อมา ต้องพยายามพูดคุยแจจและรับรองความปลอดภัย
และสุขสบายของหลานแกจึงจะได้ เมื่อคนเฒ่ารักหลานจน
กลายเป็นหลงไป จึงเห็นการกระทำของหลานดีไม่ผิดไป
เสียหมด ทั้งนิยายซ้ำซ้อนเรื่องหนึ่ง ยายเอาหลานไปฝาก
โรงเรียน กัวยความกลัวครูจะตีหลานจึงแจ้งต่อครูว่า หลาน

ของแกไม่ชนหอรก แต่ถ้าชนก็ให้ครูตีเต็กอยู่ข้าง ๆ แล้ว
หลานแกจะหยุดชนทันที

คุณตาเป็นคนนับถือศาสนาอย่างมั่นคงยิ่ง กิจวัตร
ของท่านเมื่อว่างจากการงานก็ไปวัด การไปวัดมีวัตถุประสงค์
สองประการ คือ ไปทำบุญและไปสนทนากับตุลฺลึง
(พระอธิการอิง อินฺทจกฺก ผู้กรุณาให้นามข้าพเจ้าว่า 'ฟู')
ข้าพเจ้ามักไปด้วยท่านเสมอ คุณตารักวัดน้ำคือ (เมธัง
กราวาส) มาก ใครจะทำนิตติเตียนวัดน้ำคือ หรือพระเณร
วัดน้ำคือเป็นไม่ได้ ท่านต้องออกมารับเสมอ ข้าพเจ้าเคยเห็น
ท่านทะเลาะกับพ่อเถ้าอินทะ (ต้นตระกูลลีอราชปัจจุบัน)
ซึ่งเป็นศรัทธาวัชชัยมงคล เกือบ ๆ จะวางมวยกัน ถึงกับ
เล่ากันต่อ ๆ มาว่า ท่านทั้งสองชกต่อยกัน ซึ่งไม่เป็นความ
จริง ข้าพเจ้าอยู่ที่นั่นเห็นกะตา เห็นท่านเถียงกันหน้าคำ
คร่ำเครียด ยกไม้ยกมือแสดงท่าทางว่าวัดใครดีกว่ากันเท่า
นั้น การถือวัดเขาวัดเรานี้ก็เป็นกิเลสที่คาบเส้นมีดีที่ทำให้
ศรัทธาเอาใจใส่วัดของตนแข็งแรงดี แต่มีเสียเอามาก คือ
ความแตกแยกกัน ผิดเถียงกัน การมีธรรมเนียมวัดพี่วัดน้อง
ไปมาหาสู่ช่วยเหลือกันอย่างปัจจุบันที่มีในภาคเหนือ เป็น

ดีที่สุด คุณทาสวคมนตรีให้ไว้พระทุกคืน ให้ไว้ยู่ได้นาน ๆ
 ถึงหัวโหม่ง จนข้าพเจ้าจำบทสวคมนตรีให้ไว้ของท่านได้หลาย
 บท แต่เวลานี้หลงลืมไปเกือบหมดแล้ว บทให้ไว้ที่ไม่มีขาด
 ของท่านก็คือ “คุณหลวง” (อ่านว่า คุณหลวงไม่ใช่
 คุณหลวง คุณพระ) หรือบทมหาคุณ คุณหลวงนี้จำได้ว่า
 ไม่ใช่แต่เป็นคำสรรเสริญพระรัตนตรัย แต่สรรเสริญญา
 ยีไพเราะด้วย เพราะออกนามญาญีด้วยว่า “พระญาญีนารอท
 พระญาญีนารายณ์ พระญาญีตาวั พระญาญีตาควาย” ให้
 พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ ที่ถือกันว่ามี เช่น “น กาโร
 กกุสนโธ สมภโว โทสุ จงบังเกิดเป็น น คือ พระกกุสันธ
 เป็นอาโปธาตุน้า... ย กาโร โคตโม สมภโว โทสุ จงบัง
 เกิดเป็น ย คือพระศรีศากยมุนีเป็นปฐวีธาตุดิน” ข้าพเจ้า
 พยายามค้นคว้าหาต้นฉบับคุณหลวงนี้ แต่เสียดายที่ไม่พบ
 มีอยู่ไหน อยากจะได้เอามาพิมพ์เป็นหลักฐานต่อไป ท่านผู้
 ใดมีกรุณาให้ข้าพเจ้ายืมด้วย จะขอบใจมาก เพราะนอกจาก
 มีคำให้ไว้อย่างละเอียดแล้ว ยังไพเราะเพราะพริ้งดีด้วย

กล่าวถึงคุณตากก็ขอกล่าวถึงคุณปู่ คุณย่า ด้วย เพราะ
 ท่านทั้งสองเอาพี่ชายของข้าพเจ้า ไปเลี้ยงเป็นบุตรบุญธรรม

แล้ว ฉะนั้น ความรักของท่านในข้าพเจ้าจึงหย่อนไปบ้าง
 รวมทั้งข้าพเจ้าก็เหมือนลูกคนโปรดของคุณตาด้วย ฉะนั้น
 ความรักในข้าพเจ้าจึงหย่อนลงไปเป็นธรรมดา แต่ข้าพเจ้า
 ก็ได้รับความเมตตาปราณีจากท่านทั้งสองเสมอ คงจะเห็นได้
 เมื่อคุณย่าบ่วยจวนจะสิ้นใจ ท่านบ่นถึงข้าพเจ้าขณะที่อยู่
 กรุงเทพฯ ท่านขอร้องให้เรียกข้าพเจ้ากลับ เพื่อจะได้เห็น
 หน้าเป็นครั้งสุดท้าย แต่ขณะนั้นข้าพเจ้ากำลังเรียนและจวน
 จะสอบไล่ชั้นมัธยมชั้นโท ทางญาติจึงไม่ได้แจ้งให้ข้าพเจ้า
 ทราบ กลัวว่าข้าพเจ้าจะกลับบ้านอันจะทำให้เสียการเรียนและ
 ไม่ได้สอบไล่ มีเรื่องแปลกประหลาดเกิดแก่ข้าพเจ้าคือ ใน
 วันที่คุณย่าจะสิ้นใจ (วันขึ้น ๑๔ ค่ำ คุณย่าตายในวันขึ้น
 ๑๕ ค่ำ) ข้าพเจ้าได้ฝันว่า คุณย่าได้ต่อว่าต่อขานคุณพ่อ
 อย่างรุนแรงว่า เป็นคนไม่รักลูก ปล่อยให้ไปอยู่ห่างไกล
 ต่อมาได้ทราบข่าวจากทางบ้านว่า ในขณะที่ข้าพเจ้าฝันนั้น
 ตรงกับเวลาที่คุณย่าบ่นถึงข้าพเจ้า ซึ่งพวกลูกหลานก็ปลอบ
 โยนว่า พรุ่งนี้ หรือมะรืนนี้คงจะมาถึง ความฝันนั้นข้าพเจ้า
 จำได้จนทุกวันนี้ และคงจะไม่มีวันลืมสำหรับระลึกถึงคุณย่า
 แปลกที่ความฝันนั้นใกล้เคียงต่อความจริงมาก อาจจะเป็นเพราะ

จิตตานภาพของคุณย่ามีรุนแรง อยากจะเห็นข้าพเจ้าอย่างที่สุดก็ไม่ได้ เรื่องความฝัน ใคร ๆ ก็ทราบว่ามันไม่จริง อย่างที่พูดกัน “ฝันอย่างลม ๆ แล้ง ๆ ตื่นขึ้นก็หาย” มีเรื่องความฝันของข้าพเจ้าเรื่องหนึ่ง คือ กลางวันวันหนึ่งข้าพเจ้านอนหลับฝันว่า ถูกเพื่อนสนิทคนหนึ่ง ใช้ดาบอันคมกริบ ฟ้าดฟันร่างกายจนเป็นแผลเหวอะหวะ จนข้าพเจ้าตกใจตื่น แต่ปรากฏการณ์ที่แท้จริงก็คือ ข้าพเจ้าถูกแมลงป่องต่อย เสียจนขาบวม มันช่างแปลกที่เป็นไปแนวเดียวกัน คือ ข้าพเจ้าถูกทำร้าย เป็นแต่ไม่ใช่ถูกฟัน ถูกสัตว์ต่อยต่างหาก

คุณปู่คุณย่าท่านรักกันมาก สมกับคำโบราณที่ว่า “อยู่ด้วยกันคุ้มเถา ถือไม้เท้ายอดทอง” โดยแท้ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นท่านทะเลาะผัดเคียงกันอย่างรุนแรง นาน ๆ จะได้ยินท่านเถียงกัน และฝ่ายคุณย่ามักจะเป็นฝ่ายชนะ เมื่อคุณย่าทักอะไรสิ่งนี้ คุณปู่ก็อยู่ด้วยความเศร้า และก็ตายตามคุณย่าไป

คุณย่าเป็นคนที่จดจำเก่งมาก โดยเฉพาะนิยายชาดกของพระพุทธศาสนา ท่านเคยเล่าให้ข้าพเจ้าฟังหลายเรื่อง ที่นี้ขอเล่า “ดาววิโกนัย” มีเรื่องว่า แม่ไก่ตัวหนึ่งมีลูก

หลายตัว วันหนึ่งมีพระภิกษุรูปหนึ่งมาพักบ้านเจ้าของไก่
 เจ้าของบ้านก็ใจปรารถนาจะฆ่าแม่ไก่ แกงเลี้ยงพระเถระรูปนั้น
 แม่ไก่ได้ยินดังนั้นก็ตกใจ นอกจากกลัวมรณภัยยังเป็นห่วง
 ลูกน้อยทั้งหลายอย่างสุดสวาทซาใจ จึงได้ให้โอวาทสั่ง
 สอนลูกน้อยของตนด้วยโวหารสุดที่จะเศร้าสลดรันทดใจ จำ
 ได้มี “ของเพิ่นเหมือดไว้ ที่มีเจ้าของ อย่าจกกรรมอง
 ของเพิ่นมีเจ้า เพิ่นจักบุบตี ราวลูกเต้า หือพังเนอลูกน้อย
 กันตาวันหลวง ลงไปต่ำค้อย ค้อยพากันเข้าเมือนอน”
 เรื่องแม่หม้ายสอนลูก เรื่องมีว่า แม่หม้ายผัวตาย เมื่อยังมี
 ชีวิตก็เป็นคนมีฐานะดี มีหน้ามีตา มีญาติพี่น้องพวกพ้อง
 มาก แต่เมื่อผัวตายแล้ว ฐานะก็ตกต่ำอับเฉาลงทุกที
 ญาติพวกพ้องก็หายหน้าไป จะพึ่งพาอาศัยใครก็ได้ไม่ได้ ยิ่ง
 กว้านั้นก็ประสบวิบัติอย่างสุดซึ้ง เนื่องจากลูกชายคน
 เดียว ซึ่งเป็นเสมือนยาทิพย์คอยชะลอหล่อเลี้ยงน้ำใจให้ชุ่ม
 ชื่นนั้น ก็มอันเป็นไป คือตายจากไปอย่างไม่มีวันกลับมา
 ทำให้เพิ่มความเศร้าโศกหว่าเหว่แก่แม่หม้ายคนนั้น แทบจะ
 ตายไปกับลูก การพึ่งพาอาศัยใครก็ได้ไม่ได้ จึงรำพึงรำพรรณ
 ออกมาว่า “เพ็งพี่เจ็บท้อง เพ็งน้องเจ็บหัว ยิ่งคิดยิ่งมัว

เหมือนหัวจุกหล่ม เฟ้งไม้ก็หัก เฟ้งหลักก็หล่ม สองมือม
งุ่มง่าม สุคติสัยนั่งให้ป็นว่า คิดถึงลูกข้าคนเดียว ”

เรื่องคำวหงส์หินเท่าที่จำได้มี “ ชุตันร่ำร้อง ตะเหว
ตะไหน มาจับกิ่งใบ สาขาหยาดถ้อย ระคุเคื่อนหก คิมหา
เปล่งบ้อย พระพายชอยกิ่งไม้ หลัวหล่นใบเขียว ละเรียว
กิ่งไฉ่ ตายเหี่ยวแห้งพันพวง ระคุคอกเงาะ เปาบานจีหลวง
คะยอมพวง อนุอนดอกสร้อย สะแล่งหอมไกล ตายเหิน
กิ่งถ้อย ตามพวงช้านาค้าง ชักหมอกจีเหลื่อง เอื่องเงิน
เอื่องช้าง หอมรสหัวข้างตงรี นกชุนก ที่ซาบักชี แบ้วบ่าง
นางนี้ วอกวุยต้นเต็น ไต่เลยกัน ปาวเพื่อยกิ่งเหล่น เห็น
อ้มลายต่างพร้อย อิกจุกอ้อย ” “ เจ้าเหยเจ้า จักเข้า
ไพรสนต์ เหลียวผอบน เป็นนกฟู่เหล่น พอละเวงใจดวง
ท้ยต้นเต็น หวังจันทามาเรียกร้อง เอกาคน บ่มีเพื่อนพ้อง
ลัดป่าช่องตงรี ” ฯลฯ เรื่องนางบัวคำ เสียใจที่นึกไม่ได้
เลยสักบทเดียว คำกลอนเหล่านี้ข้าพเจ้าได้รับฟังมาจาก
คุณย่า คุณย่าว่าให้ฟังซ้ำแล้วซ้ำเล่า จนข้าพเจ้าจำได้มาก
พอใช้ แต่เดี๋ยวนี้ลืมไปเป็นส่วนมาก นิยายต่าง ๆ นี้นวน
แต่มีคติสอนใจอย่างลึกซึ้ง เหมาะอย่างยิ่งสำหรับคนที่อ่าน

การศึกษา หรือผู้ชอบสนุก เพราะมีทั้งคติและไฟเราะเจือปนกันไป คุณย่ามีเพียงแต่เล่าให้ฟังเท่านั้น ยังชี้ตัวอย่างที่เรียกกันว่าให้พรรณศึกษาด้วย เช่น เล่าเรื่องดาววีก่อน้อยก็พาไปดูที่เล่าไก่ ชี้ให้ดูแม่ไก่กำลังกกลูก กำลังสนทนากับลูก เสียงจ๊อก ๆ แจ็ก ๆ และชี้ให้ดูดาววีก่อน้อย (ดาวไก่) บนท้องฟ้าด้วย เล่าเรื่องนิยายแม่หม้าย ก็ยกตัวอย่างแม่หม้ายคนบ้านข้างเคียงให้ดู ซึ่งแน่นอนแม่หม้ายคนนั้นก็มีความทุกข์อย่างนิยาย การเล่านิทานให้เด็กฟัง ถ้าเป็นนิทานคติสอนใจ เป็นการสอนเด็กทางอ้อม เด็กจะฟังด้วยความสนใจ เพราะความอยากรู้อยากเห็น และมีความเพลิดเพลินไปในตัว เช่น นิทานดาววีก่อน้อย ทำให้เกิดความเมตตา ไม่กล้าฆ่าหรือทำร้ายสัตว์ เพราะความสงสารและเกรงจะเป็นเวรเป็นกรรม เด็กจะไม่รังแกสัตว์เดรัจฉานหรือเด็กที่เล็กกว่าทำให้เด็กเพิ่มความรักในพ่อแม่ นิทานเรื่องหงส์หินทำให้เด็กมีความรักกันในระหว่างพี่น้อง ไม่อิจฉาริษยากันเป็นต้น คุณย่าดูเหมือนจะรู้หนังสือ (เมือง) อยู่บ้างเคยเห็นท่านอ่านหนังสือ แต่ท่านเล่านิทานด้วยปากเปล่าได้ดียกยวแสดงว่าท่านมีความจดจำเก่งมาก

สำหรับโยมพ่อโยมแม่นั้น ไม่มีปัญหาอะไรที่ท่านจะไม่รักข้าพเจ้า ท่านเป็นพระเจ้าเหนือหัว มีพระคุณเหลือที่จะภณนา ไม่อาจตอบแทนบุญคุณของท่านให้สิ้นสุดได้ โยมพ่อเป็นหนาน บรรพชาที่วัดน้ำคือ (เมธังกราวาส) โดยพ่อเจ้าวังซ้าย แม่เจ้าค่าย เป็นโยมบวช ต่อมาได้ออกติดตามหาพ่อ ซึ่งทราบว่ามาอยู่ที่เชียงใหม่ จำพรรษาที่วัดเกตการาม ท่านท้าวขออะไรจำไม่ได้เป็นโยมบวช เมื่อติดตามพ่อซึ่งไปมีครอบครัวอยู่ที่ลำพูน (ไม่ทราบอยู่บ้านไหน) คงจะอยู่กับพ่อชั่วระยะหนึ่งแล้วก็กลับวัดเดิมอุปสมบทได้ ๓ พรรษาก็ลาสิกขา ท่านมีความประพฤติดี จึงเป็นที่โปรดปรานของท่านเจ้าอาวาส (ครูบาอิ หรือพระวินัยธรอิสสระ วัดเมธังกราวาส) ท่านผู้^{นี้}เคยทราบประวัติของท่านว่า เป็นผู้มีความรู้และเข้มแข็ง เป็นที่เกรงขามของพระผู้ใหญ่และเจ้านาย ถึงกับเป็นศิษย์ก้นกุฏิของท่านเจ้าอาวาส แต่อาจารย์แท้จริงของท่านคือครูการินทา (พระวินัยธรรการินทา) วัดชัยมงคล เดิมอยู่วัดเมธังกราวาส ภายหลังถูกย้ายไปเป็นเจ้าอาวาสวัดชัยมงคล เป็นเจ้าอาวาสรูปแรกของวัดชัยมงคล

วิทยาลัยมงคลนี้พระครูพุทธวงศาจารย์ เจ้าคณะจังหวัด
 แพร่ เจ้าอาวาสวัดพระบาท เป็นผู้สร้างประมาณ ๖๐ ปีล่วง
 มาแล้ว โดยแบ่งครุฑวัดพระบาทมิ่งเมืองมาบ้าง ส่วน
 พระภิกษุสามเณรแบ่งจากวัดพระบาทมิ่งเมืองมาบ้าง วัด
 เเม้งกราวาสบ้างมาจำพรรษา เมื่อลาสิกขาแล้วมีครอบครัว
 ก็ทำมาหากินด้วยเป็นพ่อค้าวัวต่าง ท่านมีวัวต่างหลายสิบตัว
 มีลูกจ้าง ๒-๓ คน ตลอดชีวิตของท่าน ฐานะครอบครัว
 อยู่ในเกณฑ์ดี เพราะการค้าขายต่างถิ่นในสมัยนั้นใช้วัวต่าง
 เป็นพาหนะขนส่ง และวัวต่างนั้นแลไปมาที่ใดที่หนึ่ง ไม่ว่า
 ถนนหนทางจะดีเลวแม้ทุรกันดารเพียงไร ทั้งสมัยนั้นล้อ
 ไม่สามารถจะเป็นพาหนะไปในทุกสถาน เช่น บนคอย ชาว
 สวนเหมียงก็ยังใช้วัวต่างอยู่จนทุกวันนี้ นับว่าวัวต่างมีบุญ
 คุณแก่มนุษย์ชาวเหนือของเรามาจนบัดนี้ วัวต่างนั้นก็คือ
 วัวที่มีต่างบันทุกอยู่บนหลัง ต่างนั้นคือกระท่อใหญ่ มีหาง
 หื่น (สองขน) มีหมอนสองใบรองหลังแล้วมีสายรัดอก
 รัดคอ และรัดที่โคนหาง เพื่อให้วัวเดินไปตามทาง ไม่ต้อง
 หยุดกินหญ้าระหว่างเดินทาง เขามีช่องปากใส่ แต่วัวตัวใดที่
 หรือบางครั้งไม่เรียบร้อย เขาก็ไม่ใส่ช่องปาก วัวต่างนี้เขาให้

เดินทางแต่เช้ามีด พอตะวันสายก็หยุด เรียกว่าปลดตัว
ปล่อยให้กินหญ้า โดยมากตอนบ่ายตะวันอ่อนก็ให้ออกเดิน
ทางอีก ไม่ใช่เดินตลอดวันทรมานสัตว์

ข้าพเจ้าคุ้นกับวัวมาตั้งแต่เด็ก จนสามารถต่อสู้กับวัว
ตุ้ได้ โดยสามารถจับมันได้เมื่อมันพศหรือจะทำร้าย โดย
วิธีหลบหลีก คือถ้ามันโหดเข้ามาจะชวิกก็หลบเลียง อย่า
เข้าตรงหน้ามัน แล้วจับเขาบิคคอ เมื่อคอมันพัมมันก็จับ
หยุดพศยอมให้จับมัดมันได้ นี่ก็เป็นคติสอนใจอย่างหนึ่ง
มนุษย์น้อยนักหนายังสามารถ เอาเขือกบาสกมัดคอสัตว์
ตัวใหญ่กว่าหลายเท่า เพราะมนุษย์ฉลาดกว่า สามารถ
ปราบจับ มัดมัน ได้ด้วย ศิลปะไม่ สู้จะ ยาก สำหรับ สมอง ของ
มนุษย์ อย่างเช่นจับวัวดุร้าย เมื่อมันโหดมาจะทำร้าย ถ้า
เราสู้มันตรงหน้า กำลังมันแรงกว่า เราสู้มันไม่ได้แน่
ต้องใช้วิธีหลบหลีกชนิดเดียว จับเขาบิคคอมัน มันก็อยู่มือ
เรา แต่ความจริงไม่น่าจะแน่นัก ถ้าเผอิญวัวบางตัวมัน
ฉลาดเขี้ยวตัวตามทัน มันก็จะทำร้ายเราได้ แต่ข้าพเจ้าจำ
ได้ว่า เคยทำได้ผลมาแล้วเมื่อเป็นเด็กเล็ก มันคงเป็นวัว
ที่ไม่ดุร้ายนัก

คุณพ่อเคยพูดอวดให้พวกลูก ๆ ฟังเสมอว่า แม่ท่าน
 จะไม่ร่ำรวยขนาดเศรษฐี แต่ท่านก็สามารถหาเงินเลี้ยงลูก
 เมียได้ โดยไม่เคยให้อดอยากเลย แม้สมัยข้าวยากมาก
 แพง เช่น ในปีข้าวเจ็ดช้อย (มีอยู่ครั้งหนึ่งประมาณ ๖๐ ปี
 ล่วงมาแล้ว เกิดจาดกภัยฝนแล้งอยู่หลายปี จนเกิดทุพภิกภัย
 อย่างร้ายแรงในเมืองแพร่ - เมืองน่าน ข้าวมีราคาแพงอย่าง
 สุดขีด คือ ข้าวเปลือกเจ็ดช้อย ประมาณหนึ่งกิโลกรัมเศษ
 นิดหน่อย หรือ ๑.๐๕ ก.ก. ราคา ๑ บาท ฟังเข้าใจว่าเงิน
 บาทหนึ่งสมัย ๖๐ ปีโน้น ราคาประมาณ ๓๐ บาท สมัยนี้ได้
 ภาระมา ตกลงว่าขณะนั้นข้าวเปลือกกิโลกรัมเดียวราคา
 ตั้ง ๓๐ บาท นับว่าแพงที่สุด แพงกว่าสมัยนี้เสียอีก (โดยคิด
 คำนวณเงิน) โยมพ่อก็อ้างว่า ท่านยังคงหาข้าวเลี้ยงครอบครัว
 ไม่ให้อดอยาก เอาวัวต่างไปชนมาจากเมืองพะเยา แถมยัง
 เอามาขายได้กำไรงามด้วย คุณพ่อไม่ค่อยจะได้อบรมตั้ง
 สอนพวกลูกมากนัก เพราะต้องเดินทางไปทำมาหาเงินต่างถิ่น
 เสมอ ไปนาน ๆ จึงจะกลับบ้านครั้งหนึ่ง การสั่งสอนอบรม
 ลูกจึงเป็นหน้าที่ของคุณแม่ แต่คุณพ่อก็ใช้ว่าจะไม่สั่งสอน

พวกลูกเดียวเลย ท่านเป็นคนกว้างขวาง มีใจอารีรอบคอบคนมาก มีเดียว (ผู้เกิดปีเดียวกัน หรือผู้สหชาติ) หลายคน ทำให้ข้าพเจ้ามีพ่อเดียวหลายคน เช่น พ่อเดียวท้าวอินทร์ บ้านแม่สุก เมืองพาน พ่อเดียวอินทร์ บ้านวังช้าง เมืองแพะ และอีกหลายคน ท่านไปบ้านไหนก็มักจะมีเดียว หรือเพื่อนพ้องสนิท แต่แปลกที่ท่านได้สอนข้าพเจ้าว่า “เพื่อนที่แท้นั้นไม่มีดอก” ทำให้ข้าพเจ้าจดจำไว้จนทุกวันนี้

สำหรับการบวชของข้าพเจ้า ท่านสอนว่า “ถ้าจะบวชอยู่นานก็ให้ปฏิบัติเคร่งครัดในพระวินัย แต่ถ้าปฏิบัติไม่ได้ให้ลาสิกขาเสีย แต่เมื่อมีพรรษาน้อย” ท่านเข้าใจในการแพทย์อยู่ ไม่น้อย ดังท่านสามารถต่อกระดูกเก่ง เมื่อเป็นเด็กข้าพเจ้าตกบันไดแขนหัก พระหม้อฉวนรักษายู่หลายวันก็ไม่หาย ขณะนั้นคุณพ่อไม่อยู่ เมื่อท่านทราบจึงรีบกลับมารักษาสันของข้าพเจ้าหายอย่างสนิท เมื่ออายุ ๑๕-๑๖ ปี ข้าพเจ้ายังรู้สึกเดียวที่แขนหักอยู่ แต่ต่อมาก็หายสนิทจนทุกวันนี้

ครั้งหนึ่ง เกิดใช้ทรัพย์สิน ผู้คนตายเพราะเป็นโรคนี้
 มากมาย การปลูกฝีก็ไม่ทั่วถึง แต่พวกข้าพเจ้าบ่ลอคภัย
 เพราะทุกคนได้ปลูกฝี จำได้ว่าหมอบปลูกฝีเป็นคนจีน ซึ่ง
 เป็นของแปลกในสมัยนั้น ผู้คนไม่ค่อยจะยอมให้ปลูก แต่
 พวกบ้านข้าพเจ้าเด็กทุกคนปลูกกันหมด จึงพ้นจากโรคภัย
 มีเด็กคนหนึ่งชื่อซัน (เวลานี้เปลี่ยนชื่อใหม่ หน้าของเขา
 แสดงถึงเป็นโรคฝีตามอย่างร้ายแรง) เป็นโรคฝีตามชนิดอย่าง
 หนัก จนถึงขนาดตัวเน่า มีหนองเกิดที่เดียว คุณพ่อได้ไป
 พยายามรักษาจนหายได้เด็ดขาดรอดชีวิตมาได้ แต่พวกเรา
 ทางครอบครัวมีคุณแม่และข้าพเจ้าเป็นต้น รังเกียจคุณพ่อ
 จนไม่ยอมกินข้าวร่วมอยู่หลายวัน เพราะเห็นคุณพ่อไป
 คลุกคลีทำข้าระบาตแผลฝีดาษของนายซัน คุณพ่อเข้าคน
 ได้ง่าย ไม่ว่าคนชั้นใด แม้แต่พวกยาง (กะเหรี่ยง) ที่
 เมืองลองท่านก็ไปติดต่อกัน มีเสี้ยว และกินข้าวร่วมกับพวก
 ยาง ซึ่งพวกเราถือว่าเป็นคนสกปรกที่สุด ถึงกับพวกเรา
 รังเกียจที่จะกินข้าวกับคุณพ่อยู่พักหนึ่ง แต่คุณพ่อก็ไม่
 โกรธเคืองอะไร มีแต่หัวเราะที ๆ และว่า “ยางมันก็คน
 เหมือนกัน” เท่านั้น เพราะความกว้างขวางของคุณพ่อนี้แล

ที่ท่านปลอดภัย ทำมาหากินได้สะดวก ท่านไปในที่ไหน ๆ
แม้ในที่ที่น้ำกลั้วอันตราย แต่ท่านก็ปลอดภัย

สมัยที่มีหัวหน้าโจรร้ายกาจที่ชื่อว่า “ไอ้ห้วน”
เกิดขึ้นที่เมืองแพร่นั้น ย่อมเป็นที่เลื่องลือโด่งดังและเป็นที่
หวาดเสียวของมหาชนทั่วเมือง พอได้ยินออกชื่อว่า “ไอ้
ห้วน” เท่านั้น ต่างก็หวาดกลัวขนพองสยองไปเลย แม้แต่
ผู้ใหญ่กำลังร้องให้อยู่ เด็กก็หยุด (เป็นคำเล่ากันเท่านั้น หมาย
ความว่าไอ้ห้วนดุจริง ๆ และเขาชื่อ ไอ้ห้วนไปผู้ใหญ่บางคน
อาจจะหยุดชนหรือร้องไห้จริง แต่คงไม่ทั่วไป) ไอ้ห้วน
เป็นหัวหน้าโจรอันดุร้าย เฉลียวฉลาด เพราะเคยเป็นนาย
สิบตำรวจ จึงรู้กลยุทธทางตำรวจได้ดี แม้พระยาสุเทพ
(ฝรั่งเศสภิกรมตำรวจ) ก็ยังไม่สามารถจะปราบได้ ถูก
อ้ายห้วนไล่ยิง จนถึงกับวิ่งหนีเตลิดเปิดเปิง แต่ผลสุดท้าย
มันก็แบบเดียวกับคนชั่วทั้งหลาย ต้องถูกฆ่าตายจากเจ้าหน้าที่
ที่ กรรมชั่วมันไม่ให้ผลดีแก่ใคร ไอ้ห้วนตายมิใช่เพราะ
ความสามารถของเจ้าหน้าที่ แต่ตายเพราะเป็นโรค “มดตะนอย”
เป็นสำคัญ ขณะที่เจ้าหน้าที่ไปถึงไอ้ห้วนนั้น ไอ้ห้วนถูก
โรคเบียดเบียนจนงอมดินเกือบไม่ไหวแล้ว พอข่าวอ้ายห้วน

ตาย ประชาชนก็แซ่สรวงสาธุการทั่วเมือง (แต่ต่อมายังมี
ไอ้หวันน้อย และหนานหวันต่อมาอีกสองคน แต่ไม่เก่งเท่า
ไอ้หวันใหญ่ และอยู่ไม่นานก็ถูกปราบ)

คราวหนึ่งเป็นฤดูเก็บเกี่ยวข้าว คุณพ่อหาทางรับจ้าง
มันทุกข้าวส่งบ้านได้อย่างสบาย เพราะท่านคุ้นเคยชอบพอกับ
ไอ้หวัน ไม่ต้องเดือดร้อนเหมือนเจ้าของวัดต่างคนอื่น ๆ
ที่ต้องคอยหลบหลีกระวังมิให้ข้ายหวันปล้น การขนส่งข้าว
เข้าบ้านเวลานั้นจึงสะดวก คุณพ่อเลยถือโอกาสต่างข้าว
จ้างอย่างสบาย ครึ่งหนึ่งที่บ้านแม่หล่าย เมืองแพร่ ขณะ
ที่คุณพ่อนำวัวต่างไปรับจ้างต่างข้าวที่ทุ่งแม่หล่าย กลาง
คืนไอ้หวันคงจะตั้งใจมาปล้น จึงยังเป็นกรวดเข้ามายังที่พัก
ของคุณพ่อ ซึ่งข้าพเจ้านอนอยู่ข้าง ๆ ลูกเป็นลูกเพลิงหมา
แหงนที่ปักเบียงไปเลย คุณพ่อแทนที่จะหลบหนี กลับออกไป
ยืนข้างที่ปักแล้วตะโกนบอกไอ้หวันว่า “ไอ้หวัน นี้นี่น้อยๆ”
ไอ้หวันได้ยินจำเสียงได้ ได้เดินมาใกล้เตียงที่ปักของเรา
(คงจะมาดูให้แน่ใจ) แล้วก็เดินเลยไปข้าพเจ้าจำได้ เพราะ
ในชีวิตความตกใจรุนแรงเกิดแก่ข้าพเจ้าคราวนี้ ไอ้หวัน
คนนั้นคงจะมีความฉลาดและพวกพ้องมาก เพราะได้ยินว่า

เกรงจะถูกหาว่าเป็นหมอกีหลบหน้าเสียที มีผู้เสนอให้เป็น
 กำนันผู้ใหญ่บ้านก็ไม่ยอมรับ ข้าพเจ้าจำได้ว่า ข้าพเจ้ายัง
 เด็ก คงจะเล็กมาก กำนันด้วง (เจ้าน้อยด้วง ยศอ้าว
 บ้านชัยมงคล) ต้องการจะออกจากตำแหน่ง จึงเสนอ
 ให้คุณพ่อเป็นกำนันแทน (เพราะถ้าหาตัวแทนไม่ได้ ทาง
 ราชการก็ไม่ยอมให้ออก) แต่คุณพ่อปฏิเสธ คอยหลบ
 หลีกหลายครั้ง ครั้งสุดท้ายกำนันด้วงจะเอาคุณพ่อ
 เป็นกำนันแทนให้ได้ ถึงกับนัดประชุมราษฎรและผู้
 ใหญ่บ้านไว้พร้อมที่ศาลาวัดต้นธง พอถึงเวลาคุณ
 พ่อไม่ไป นายจันทร์ล่ำมกำนันมาตาม คุณพ่อหลบเข้าไป
 ซ่อนตัวในเรือน และนัดหมายคนในบ้านว่าไม่อยู่ แต่ข้าพ-
 เจ้าไม่ทราบหรือไม่สนใจ พอล่ำมมาถึง ถามหาคุณพ่อ คน
 ในบ้านก็โกหกว่า “ไม่อยู่” กันทั้งนั้น เว้นแต่ข้าพเจ้าคนเดียว
 ยืนยันกับล่ำมว่า “พ่อซ่อนอยู่ในเรือนนั้นแน่” ล่ำม
 ตามเข้าไปจนพบคุณพ่อ คุณพ่อจึงจำเป็นต้องไปกับล่ำม
 แต่เมื่อไปในที่ประชุม ท่านก็ยืนยงกับที่ประชุม ไม่ยอมรับตำแหน่ง
 กำนัน โดยอ้างว่ามีกิจธุระมาก สำหรับข้าพเจ้าได้
 รับผิดชอบแทนอย่างสาใจ คือ ถูกรุมด้วยพริกเผ่า เพราะ

โทษที่พูดจริง ตอนนี้เล่าเรื่องไม่ดีของผู้ใหญ่ เพราะเป็น
เรื่องจริง แต่ความจริงเด็กก็ไม่ควรจะปากบอมนิ่งเสียดี
กว่า เพราะพูดจริงในเมื่อเขาไม่ต้องการให้พูด ถือสุภาษิตว่า
“พูดไปสองไพเบี้ย นิ่งเสียตำลึงทอง” ดีกว่า

นอกจากถูกรุมด้วยควั่นพริก ข้าพเจ้าไม่ค่อยจะถูก
คุณพ่อเขียนตี เกือบ ๆ จะไม่มีเสียเลย ไม่เหมือนคุณแม่
ซึ่งกำหราบข้าพเจ้าจนนับครั้งไม่ถ้วน เพราะความซุกซน
บ้าง เพราะสกปรกบ้าง ฯลฯ จำได้ว่า ครั้งหนึ่ง ถูกลูเล่น
กว้าง (ตวงมะพร้าว) ข้าพเจ้ารีบวิ่งให้คุณพ่อหากวางให้
ท่านจับได้กว้างสองตัว จึงเอาตัวใหญ่ให้พี่ชาย เอาตัว
เล็กให้ข้าพเจ้า โดยท่านอ้างว่า คนใหญ่เอาตัวใหญ่ คนเล็ก
เอาตัวเล็ก แต่ข้าพเจ้าไม่ยอม ระบาย ร้องไห้ จะเอาตัวใหญ่
ให้ได้ พี่ชายก็ไม่ยอม เพราะแก่เขาไปแล้ว ข้าพเจ้าจึง
ร้องไห้ เพื่อเอาน้ำตาแลกเอากว้างตัวนั้น แต่ไม่ได้กว้าง
ได้ไม่เร็วจากคุณพ่อ ความจริงคุณพ่อก็ทำอย่างยุติธรรม
แล้ว เป็นแต่ความคึดด้านของข้าพเจ้าต่างหาก จึงได้รับโทษ

คงเป็นเพราะ ความโอบอ้อมอารี ชื่อสัตย์ ต่อมิตร
สหายนี้เอง ที่ทำให้คุณพ่อมีเพื่อนฝูงมาก ครั้งหนึ่งมีพวก

พ่อค้าม้าต่างชาวเขียงตุงมาพักที่บ้านม้าเต็มบ้านทีเดียว
 คืนวันหนึ่ง คุณพ่อพาข้าพเจ้าไปดูที่ซ่อนฝิ่นเถื่อนของพ่อค้า
 เหล่านั้น เขาใส่ขวดอัดซ่อนไว้ที่โคนต้นกล้วย คุณพ่อจับ
 ขึ้นมาให้ข้าพเจ้าดู ข้าพเจ้าจึงว่า ทำไมไม่ชะโมยเอาเสีย
 คุณพ่อตอบว่า ไม่ได้ซิ เขามาพักบ้านเรา ก็หวังจะพึ่งเรา
 ถ้าเราทำเขา เขาก็คงจะเสียใจ และสงสัยเราแน่นอน นี่แล
 คือตัวอย่างความซื่อสัตย์ต่อมิตรของคุณพ่อ และคุณพ่อ
 ถือว่า แขนงผู้มาหาเป็นเทวดาอย่างสุภาวิตด้วย จึงไม่ทำ
 ร้ายมิตรและแขก ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นโยมพ่อค้าขายของเถื่อน
 ของปลอมอย่างฝิ่นเถื่อนเลย

โยมพ่อเป็นคนเด็ดเดี่ยว ตั้งใจทำงานการจริงจัง
 สมัยนั้นการหุงต้มเหล้าเป็นไปอย่างเสรี ไม่ต้องเสียภาษี
 คุณพ่อชอบดื่มเหล้าเป็นบ้าง มีเรื่องขบขันคือ คุณพ่อชอบ
 ไปดื่มเหล้ากับเสี่ยวที่บ้านทุ่งกวาว ซึ่งเป็นคนถูกคุกกันมาก
 แต่พอรัฐบาลประกาศห้ามต้มเหล้าโดยมิได้รับอนุญาต โยม
 พ่อก็อดเหล้าตั้งแต่บัดนั้นมา โดยไม่ยอมแตะต้องเลยตลอด
 ชีวิต นับว่าท่านเป็นคนใจคอเด็ดเดี่ยวคนหนึ่ง

โยมแม่ท่านเป็นแม่ของลูกอย่างบริบูรณ์ รับปก
 ครอบเลี้ยงดูลูกทุกคน ซึ่งมีรวมกัน ๘ คนแทนคุณพ่อ ซึ่งไม่
 ค่อยมีเวลาเอาใจใส่ดูแลตั้งสอนลูก เพราะการหากินไม่ค่อย
 อยู่กะที่ พวกลูกจึงอยู่กับแม่เป็นส่วนมาก และกลัวโยมแม่
 ยิ่งกว่าโยมพ่อมาก โยมแม่เป็นคนละเอียดสะอาดเรียบร้อย
 ฝีมือเย็บปักถักร้อยนับว่าเป็นเยี่ยม เช่น ปักหน้าหมอน เย็บ
 เสื้อผ้าของลูก ท่านสอนให้พวกลูกเป็นคนละเอียดเรียบร้อย
 รู้จักเย็บปักถักร้อย แม่ข้าพเจ้าเป็นผู้ชายก็ยังได้รับการสอน
 เย็บปัก จึงมีนิสัยติดมาจากโยมแม่ชอบเย็บปักแม่ฝีมือไม่ได้
 เลยก็ชอบทำ คงเป็นเพราะท่านเป็นลูกเจ้านาย คงได้รับอบ
 รมอย่างสกุลเจ้านายในการเย็บปักถักร้อย ท่านไม่รู้หนังสือ
 แต่ความจำดี พดภาษาจีนได้บ้าง เพราะเคยได้ยินท่านตำคน
 จีนในคราวปีใหม่จีนครั้งหนึ่ง คนจีนนั้นมีการเลี้ยงคนพื้นเมือง
 เห็นคนพื้นเมืองกินอาหารมากและไม่เรียบร้อย คนจีนจึงกล่าว
 เป็นภาษาจีนว่า “เจียะอย่างกะเก๊า” คนกินฟังไม่รู้เรื่องดอก
 แต่โยมแม่ฟังออกจึงออกมารับแทนคนกิน คำจีนคนนั้นเขียนเป็น
 จีนคนนั้นตกใจตาตื่น ขอมึงให้โยมแม่ตำข้างเตี๊ว เพราะ
 โยมแม่เป็นคนละเอียด ชอบความเป็นระเบียบเรียบร้อย พวก

ลูกจึงถูกลงโทษเพราะความบกพร่องเสมอ โดยเฉพาะข้าพเจ้า
ดูเหมือนจะโดนบ่อย ถูกเขียนบ้าง ถูกตีมือบ้างถูกปิดหูบ้าง
เพราะความซุกซนไม่เข้าเรื่องบ้าง เพราะมือสกปรกบ้าง
เพราะใช้ชาม ส้อม เขี่ยข้าวบ้าง ฯลฯ

นอกจากคอยดูแลความประพฤติแล้ว ท่านยังคอย
ตรวจร่างกายด้วย ถ้าเครื่องแต่งตัวหรือเล็บมือ หรือชาย
เสื้อสกปรกเป็นโดนโทษ ความซุกที่คุณแม่ไม่ชอบอย่างยิ่ง
ก็คือการพนัน ถ้าเห็นลูกเล่นการพนัน เช่น โยนหลุม (หมาก
หย่อ) หรือบ้อห์น เป็นโดนท่านลงโทษเสมอ โยมแม่ค่อนข้าง
จะเป็นคนเฉียบขาด ไม่ค่อยจะตามใจลูกนักคงถือภาษีตัวว่า
“รักเรือให้ผูก รักลูกให้เขียน” ซึ่งบางคนกล่าวว่าภาษีต้นพัน
สมัยเสียแล้ว แต่ข้าพเจ้าเห็นว่ายังใช้ได้อยู่ ถ้าหากพ่อแม่
ทั้งหลายจะรู้จักใช้ให้เหมาะสมไป มีเขียนตีตะพึด หรือ
ตามใจพระเน้าพระนอตะพือไป อย่างพ่อ แม่คนไทยสมัยนี้
บางคน ตามใจลูกเสียจนลูกเป็นคนหัวดื้อ ไม่อยู่ถ้อยฟังคำ
พ่อแม่ ทำอะไรตามใจชอบไม่มีขอบเขตว่าควรหรือไม่ควร
มีกิริยามรรยาทกระด้างกระเดื่อง เป็นที่น่ารำคาญแก่พ่อแม่และ
ครูบาอาจารย์ ตลอดจนผู้ใหญ่ทั่วไป ทั้งนี้ก็โทษฐานมาจาก

ฝรั่งสมัยใหม่ที่ว่า อย่ากดลูกปล่อยให้แกมีอิสระในการกระทำ เพื่อความเจริญแห่งสติปัญญา คือถือว่า ถ้ากดเด็กเกินไป ก็ทำให้เด็กหงอยเหงาม ขาดความคิดและช่วยตัวเอง ทำอะไร ก็ค่อยแต่ตามใจผู้ใหญ่ ไม่ใช่สติปัญญาของตน ซึ่งธรรมดา เด็กไม่สู้จะชอบนัก เพราะขัดน้ำใจ จึงทำให้สติปัญญาไม่เจริญเท่าที่ควร

เรื่องนี้ก็น่าฟังอยู่ หมายความว่าถึงที่พ่อแม่ครูบาอาจารย์ คอยปราบเด็กจนเกินไป มีแต่จะบังคับให้เรียบร้อยอย่างผ้าพับไว้ นี้ออกจะเกินไป เข้าใจภาสิตที่ว่า “รักเรือให้ผูก รักลูก ให้เขียน” ผิดไป เพราะภาสิตนี้หมายความว่า ให้เขียนลูก ได้ในเมื่อลูกทำในสิ่งที่ไม่ควร ชุกจนเกินไป มิได้หมายความว่า เมื่อลูกทำผิดไม่ว่ามากหรือน้อย เจตนาหรือไม่เจตนา สิ่งที่เกิดทำนั้นมี ประโยชน์แก่เด็กทางตรงหรือ อ้อมบ้างหรือไม่ เช่น เด็กเล่นน้ำ ขนต้นไม้ จึงไล่กัน เอาตุ๊กตาหรือนาฬิกา มาแกะเล่นความจริงก็มีประโยชน์แก่เด็กอยู่มาก พ่อแม่ควร สอนให้เด็กทำเป็น ทำให้ถูก แทนที่จะลงโทษ เช่น สอนให้ ถ่ายน้ำ สอนวิธีขนต้นไม้ สอนให้รู้จักการสร้างตุ๊กตา สร้าง นาฬิกา แม้เด็กไม่อาจจะเข้าใจถนัดก็มีประโยชน์แก่เด็กเพิ่ม

ความรู้ ความสนใจมากขึ้น มิใช่เด็กทำผิดแล้วเป็นต้องลงโทษเสมอไป แต่มิได้หมายความว่า ต้องตามใจเด็กจนเกินไปทำอะไรก็ได้ เด็กเลยเป็นคนชอบตามใจตนเอง หนักไม่เบาเบาไม่ดู โตขึ้นก็เลยเสียคน โครบราบไม่อยู่ ยิ่งคนเราชาวไทย มีนิสัยตามใจตนเอง ชอบชุกชน ชอบสนุกสนาน ทำอะไรก็ชอบเล่นไปในตัว ก็ยังไม่เหมาะที่จะถือทฤษฎีตามใจเด็กเสมอไป ข้าพเจ้าเคยเห็นเด็กคนหนึ่งอายุในราว ๘-๙ ขวบ ไม่พอใจโกรธพ่อเขา รีบเข้าจับหัวพ่อผลักอย่างแรง พ่อไม่ยกว่าอะไร ดูเหมือนจะปล้ม ใจที่ลูกของตนทำแก่พ่อได้ เข้าแบบฝรั่งเบียบไปเลย อย่างนี้ ก็เกินไป เคยเห็นลูกฝรั่งขึ้นต้นไม้ พ่อเห็นเข้าไปคอยอยู่ข้างล่าง แล้วคอยแนะนำลูกถึงวิธีขึ้นต้นไม้ จับกิ่งไม้ ขึ้นลงจากต้นไม้ นี่เขาสอนลูกให้ขึ้นต้นไม้เป็น มิใช่สอนให้ลูกจับหัวเข่าเล่น

โยมแม่ก็โกลัถือคติที่กล่าวนี้ คือ ท่านไม่ใช่กดลูกจนเกินไป ดังจะเห็นได้ ลูกของท่านทุกคนชอบเสรีภาพ ไม่ค่อยยอมก้มหัวใครง่าย ๆ ขอบงานอิสระ ฯลฯ แต่ไม่ตามใจลูก ลูกคนใดผิดก็ถือเป็นผิด ไม่มีอคติลำเอียงรักลูกคนใดมากกว่ากัน

โยมแม่ชอบอบรมลูกให้รู้จักทำการงาน หัดลูกให้
 เป็นคนทำการงาน หัดลูกให้เป็นคนทำการงาน และค้าขาย
 ลูกทุกคนเคยผ่านการค้าขายเล็ก ๆ น้อย ๆ มาแล้วทั้งนั้น นอก
 จากทำข้าวต้ม ขนม และ เนื้อปิ้งปลาปิ้ง ก็เก็บพืชผล
 สวนครัว เช่น ถั่วฝักยาว, ถั่วฝักยาว, มะพร้าว, มะม่วง,
 ใบตอง เป็นต้น ให้พวกลูกนำไปขาย วางขายตามถนนข้าง
 เวชชาบลังค์ ดีเหมือนกัน ลูกจะได้มีนิสัยค้าขาย รู้จักค่าของ
 เงิน เพราะการค้าขายก็ต้องเกี่ยวข้องกับเงิน กว่าจะขายได้กำไร
 หรือได้เงินมา ก็ต้องใช้ความพยายาม มิใช่เพียงขอจากพ่อแม่
 เท่านั้น เคยเห็นหัวหน้าครอบครัว หัวหน้าสกุลบางคนที่มี
 ไม่รู้จักอบรมลูกหลาน มีแต่จ่ายเงินให้เมื่อถูกรบกวน ร้องขอ
 แต่ไม่สอนให้ลูกรู้จักค้าขาย หรือทำมาหากิน ลูกหลานก็เลย
 คอยแต่จ่าย ไม่มีทางได้ เมื่อหัวหน้าล้มหรือหนีหายตายจาก
 สกุลนั้นก็ล้มจม ลูกหลานที่เคยพึ่งบารมี เมื่อไม่มีที่พึ่งไม่รู้จัก
 หาหาเงิน ก็เลยกลายเป็นคนอดค้ำขัดสนไป ลูกหลาน
 มหาเศรษฐีอาจเป็นคนขอทานก็ได้ ข้าพเจ้าจึงนึกชมโยมแม่ที่
 อบรมพวกลูกให้รู้จักค้าขาย ท่านปฏิบัติตามหลักเศรษฐกิจศาสตร์
 และแน่นอนท่านต้องได้รับการอบรมมาจากพ่อแม่ของท่านด้วย

๔ ๕ ๘ ๘ เมื่อเป็นเด็กเล็ก

จะขอเล่าประวัติเมื่อเป็นเด็กเล็ก เพื่อให้เกิดความ
เพลิดเพลินและคติแก่ท่านผู้อ่าน

เมื่อเป็นเด็กข้าพเจ้าเกิดความนึกคิดอะไรบ้าง ที่นึกได้
และอาจจะเป็นคติ คือ

๑. ความนึกคิดเริ่มแรก คงจะเป็นเด็กเล็กมาก
ข้าพเจ้าเห็นเขาตำข้าวด้วยครก จึงนึกว่า ข้าวสุกที่มาจาก
ข้าวสารนี้เขาคงตำด้วยครกนี้เอง ต่อมาได้ไปเห็นเขาตำข้าว
ด้วยครกทอง (กระตึง) ที่หลังบ้าน จึงนึกได้ว่า “อ้อโฮ
นี่เองที่ตำข้าวให้ฉันกิน” นี่เป็นคติสอนใจพวกเด็กและหนุ่ม
สาวทั้งหลายว่า การที่ท่านหลงตนว่ามีความรู้ความฉลาด
อย่างพิสดารกว้างขวางนั้น ยังไม่ถึงความจริง เพราะอายุ
เขายังน้อย ยังมีอะไรอื่น ๆ อีกมากมายที่จะต้องเรียนรู้
และทำความเข้าใจ อย่าดูถูกที่เคยเห็นโลกมาก่อน แม้ท่านจะ
“ไม่มีความรู้เท่าเธอ” แต่ท่านก็ได้รู้เห็นอะไร ๆ มาก่อนเธอมาก
มาย เพียงแต่ตำข้าวเท่านั้นก็ยังเข้าใจผิดคิดว่าตำด้วยสากเมื่อ
นับประสาอะไรถึงสิ่งอื่น ๆ ที่ยังไม่รู้

๒. วันหนึ่งโยมย่าพาไปวัด ชากลับแวะซื้อเสื้อ
ขนมไข่เหี้ยของแม่เถ้าแดง (ลูกพี่ของคุณย่า) ให้ข้าพเจ้า
ลูกหนึ่ง ข้าพเจ้าไม่เข้าใจว่าการซื้อเสื้อ (เปะ) นั้นหมาย
ความว่าอะไร จึงถามคุณย่า คุณย่าหัวเราะและอธิบายให้
ฟังว่า การซื้อเสื้อนั้นคือยังไม่ชำระมูลค่าจะชำระภายหลัง
นี่เป็นคติสอนคนแก่ว่า ท่านต้องเข้าใจว่า เด็กของท่านนี้
ไม่ใช่มีความรู้ความเห็นมามากอย่างเช่นนั้น บางสิ่งซึ่งเป็น
ของง่ายที่จะรู้ แต่ความจริงเด็กของท่านยังไม่รู้ก็อาจเป็นได้
เช่น ตัวอย่างนี้ แม้แต่เพียงการซื้อเสื้อท่านเด็กก็ยังไม่รู้
จะนั้น เมื่อเด็กได้ถามอะไร ท่านอย่าเพิ่งบอกปัด หรือคุณค่า
ต้องบอก ต้องสอน ต้องชี้แจงให้เกทราบเสียก่อน

๓. ที่บ้านข้าพเจ้ามีลุงอยู่ด้วยคนหนึ่งชื่อเจ้าน้อยศรี
แกแยกจากเมียจึงมาอยู่กับโยมแม่ ดูเหมือนแกเป็นข้าราชการ
เก่า ที่พักของแกมีรองเท้าหนังอยู่หลายคู่ เรียกว่าช็อค
มีทั้งเก่าและใหม่ วันหนึ่งข้าพเจ้าลองใส่รองเท้าดู ยกไม่
ไหว จึงเปลี่ยนเอามือสอดรองเท้าเก่าข้างหนึ่ง ได้ผล คือ
แมงป่องซึ่งอาศัยอยู่^๕ในรองเท้านั้นค่อยเอา ข้าพเจ้าร้อง
ให้เอ็ดตะโรช่วยความเจ็บปวด และประกาศเชิญชวนให้ผู้

ใหญ่มาช่วย แต่เปล่าไม่ได้ผล ผู้ใหญ่หลายคนที่กำลังคุยกันที่บ้านเจ้านางเว่นทิพย์ ซึ่งอยู่ห่างจากเรือนข้าพเจ้าสัก ๑๐ วาได้ แทนที่จะรับมาช่วย กลับพากันหัวเราะสนุกไปเลย โดยพิ้งผิตไปว่า “แมงป่องขบเขา” เป็น “แมงป่องหง้องขบเขา” เลยเห็นเป็นเรื่องตลก นี่ก็เป็นคติสอนใจได้ ผู้ใหญ่อย่าคอยแต่ช่วยเด็กเสมอไป เมื่อแก่ทำผิดก็ควรปล่อยให้รับกรรมเสียบ้าง จะได้เข็ดหลาบและรู้สึกตัวว่า การทำผิดนั้นไม่ดี ไม่มีใครช่วยเหลือเมื่อพบความเดือดร้อน อย่ารักเด็กจนทำให้เด็กเสีย ทำผิดก็ปล่อยให้ตาม ทำชั่วก็ปล่อยให้ตาม จนเกินไปจะทำให้เด็กได้ใจ มีนิสัยตามใจตัวเองจนติดตัว สำหรับเรื่องนี้กว่าผู้ใหญ่จะมาช่วยก็มาเย็นหัวเราะเสียก่อน จึงจะลงมือช่วย ทำให้ข้าพเจ้าได้รับทุกขเวทนาอยู่หลายนาที

๔. กลัวผี การกลัวผีเป็นของธรรมดาเด็กสมัยก่อนแม่สมัยนี้ก็จะหมกไป ข้าพเจ้ากับผีนั่นไม่เป็นมิตรกันเลย กลัวผีอย่างยิ่ง เพราะเชื่อแน่ว่าผีมีจริง ผู้ใหญ่เล่าให้ฟัง ผีที่ไม่เห็นตัวนั้นไม่กลัวเท่าทรากรผี จำได้ว่า ลุงคือคนข้างบ้านตาย เมื่อแก่เป็นคนข้าพเจ้าก็กลัวแกอยู่แล้ว เพราะท่าทางแกซึ่งช่วงพักจากคุณน้ากลัวพิลึก เมื่อใดข้าพเจ้าชน แกแหว

เอาประเดี๋ยวเดียว ข้าพเจ้าหยุดชน เมื่อแตกตายลงความกลัว
 ของข้าพเจ้าก็ทวีคูณ จำได้ว่าไม่ยอมห่างคุณแม่เลย ไม่ว่า
 ท่านจะอยู่จะเดินไปไหน แม้ท่านจะเข้าไปชำระก้นในเฝือก
 ประตุนั้นที่สุขขามรื่องก็กลัวผละต้อจะถึงแก่เงื่อนเมื่อเป็น
 สามเณรอายุ ๑๕-๑๖ ปี แล้วยังกลัว มีเด็กหญิงคนหนึ่ง
 เป็นเพื่อนบ้านอายุอ่อนกว่าข้าพเจ้าสัก ๒-๓ ปี เรายกชอบ
 กันมาก ต่อมาก็มื้อนกันไป เธอป่วยเป็นไข้ตายลง ข้าพเจ้า
 รู้สึกเสียใจอย่างสุดซึ้ง แม้ข้าพเจ้าจะกลัวผีสักเพียงไรก็ไม่
 สามารถจะยับยั้งไม่ให้ไปเยี่ยมศพเธอได้ เมื่อไปถึงบ้าน
 ศพ สามเณรพี่ชายของเธอก็พาข้าพเจ้าไปเยี่ยมศพซึ่งยังอยู่
 ในเรือน พอสามเณรพี่ชายเปิดผ้าคลุมหน้าศพให้ข้าพเจ้าดู
 เท่านั้น ความเสียใจปะดังกับความกลัว ทำให้ข้าพเจ้าหมด
 สติหือออกไปหมด ขากลับจากบ้านศพซึ่งเป็นเวลากลางคืน
 ข้าพเจ้ากลัวจนหัวหดเดินกลางเพื่อนสามเณรสองรูปจับแขน
 เพื่อนซ้ายขวา และแถมยังมีเพื่อนเดินตามหลัง เพื่อนระวัง
 มิให้คว่ำกันไว้

ต่อมาเมื่อเป็นพระแล้วประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๗ ไปใน
 งานศพโยมผู้ชายพระเพื่อนที่วัดพะเขา อำเภอสทิงพระ จังหวัด

สระบุรี เผลิญเข้าห้องนอนผึกแอบไปนอนข้างหีบศพเข้า
 ตอนตีกสาปกลืนศพ พอรู้ว่าเป็นศพก็ตกใจหลั่งลูกพรวด
 พราดร้อยไวยวายขึ้น จนพวกเพื่อนตกใจเฮโลกันมาดู แล้ว
 ก็หัวเราะเฮฮา ต้องให้พระเพื่อนนอนขนบข้างจุดไฟไว้
 จนสว่างจึงหลับได้ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑ ข้าพเจ้าจำพรรษาที่
 วัดเชตะวัน เชียงใหม่ เผลิญลูกศิษย์ชื่อสามเณรอินทนนท์
 มาจากนางข้าวน้อย ลำพูน ถึงแก่มรณภาพ พอกลางคืนคน
 อื่น ๆ กลัวผีหนีละข้าพเจ้าให้นอนกุฏิคนเดียว ชั้นแรกก็รู้
 สึกกลัว แต่ภายหลังก็เอาชนะความกลัวได้ ค่อยเห็นว่า
 สามเณรรูปนี้เมื่อยังมีชีวิต เธอเกรงกลัวอยู่ในโอวาท มี
 ศึกษามารยาทเรียบร้อย แกจะมาหลอกข้าพเจ้าได้อย่างไร
 ผลที่สุดก็นอนคนเดียวได้ ไม่เห็นมีอะไรที่จะแสดงการ
 หลอกหลอน ตั้งแต่บัดนั้นมาความกลัวผีของข้าพเจ้าก็เสื่อม
 ศุนย์ไป นี่ก็เป็นเรื่องที่น่าคิด ในการที่ผู้ใหญ่หลอกเด็กให้
 กลัวผี สมัยก่อนชอบทำกันมาก แต่สมัยนี้ถือกันว่าผิด เป็น
 การทำลายความกล้าหาญของเด็ก ทำให้เด็กเกิดความหวาด
 เสียว ไม่กล้าจะทำอะไรที่ต้องเสี่ยงภัย เรียกว่าทำลายขวัญ
 เด็กก็เห็นจะได้ แต่ข้าพเจ้าขอถือสายกลางระหว่างหลอก

และไม่หลอกเด็กให้กลัวผี คือควรจะทำให้เด็กกลัวไว้บ้าง มิฉะนั้น เด็กจะซุกซนเกินไป ภายหลังโตขึ้นจะเอาไว้มองอยู่ อาจเป็นมุกตลกตลก ไม่รู้จักที่ต่ำที่สูง ไม่มีสัมมาคารวะ แต่ไม่ควรหลอกเด็กจนเกินไปจนตาลานบอกเด็กว่ามีผี แต่ทำให้เขาเป็นคนกล้าต่อสู้กับความกลัวผี เด็กก็จะผ่อนคลายความกลัว แต่ไม่กล้าสิ่งตึงตัง

ผจญภัย

ข้าพเจ้ามีชีวิตอยู่โดยปกติธรรมดา คือ ไม่ใช่เป็นลูกของคนร่ำรวย หรือยากจน พ่อแม่ก็ให้ความเมตตากรุณาเลี้ยงดูเป็นอย่างดี และบรรพชาตั้งแต่เด็กอายุย่างเข้าปีที่ ๑๓ หรือ ๑๒ กับ ๗ วันเท่านั้น ชีวิตของบรรพชิตไม่มีอะไรที่จะต้องผจญภัย เพราะอยู่ในที่ใดก็ไม่เป็นภัยแก่ใคร แต่กระนั้นก็มีเรื่องที่ต้องผจญภัยด้วยเหตุต่าง ๆ จะขอเล่าให้ฟังเพื่อฟังสนุกและเป็นคติสอนใจ เท่าที่นึกได้ และเป็นเรื่องสำคัญหมิ่นเหม่ต่อชีวิต คือ

๑. ตกบันไดแขนหัก เห็นจะเล็กมาก กงจะอายุ ๒-๓ ปีเท่านั้น ข้าพเจ้าตกบันไดเรือนลุงต๋องจนแขนซ้ายหัก

ได้รับทุกขเวทนาสาหัส พระหมออ้วน (ลุงหนานอ้วน
 เพื่อนายฉลุ) รักษาด้วยเวทมนต์ ก็ผ่อนหนักเป็นเบา แต่
 ไม่หายขาด โยมพ่อกลับมาจากต่างจังหวัดมารักษาด้วย
 เวทมนต์ คือเสกน้ำมันงา และเสกสำลีชุบที่แผล แต่
 แปลกซ้ำพเจ้าเจ็บเหลือเกินที่ถูกสำลีชุบ รักษา ๖-๗ วัน
 ก็สบาย แต่กว่าจะหายขาดได้อายุล่วงเข้าตั้ง ๑๕-๑๖ ปี คือ
 ระยะนั้นยังรู้สึกเสียวอยู่ แต่เป็นเพราะแขนซ้ายไม่ค่อยจะ
 ได้ทำงานหนัก จึงหายได้

๒. เป็นโรคมะเร็ง เมื่ออายุประมาณ ๑๕ ปี เกิด
 โรคมะเร็งไฟไหม้ หรือมะเร็งลามทุ่ง ตามตำราโบราณว่า
 มะเร็งนี้ถ้ามันลามรอบตัว คนไข้ก็จะตาย แต่เคสบุญนั้น
 ไม่ลามจนรอบตัว ยังอยู่เพียงเล็กน้อย เคียวนี้แผลมะเร็ง
 ที่ข้างนมขวายังมีอยู่ นับว่าข้าพเจ้ารอดตายมาได้ ส่วน
 ความเจ็บปวดนั้นแสนสาหัส ร้อนอย่างไฟไหม้อยู่ตลอด
 เวลา

๓. ดิกน้ำ (จมน้ำ) เมื่อเป็นเด็กเล็กไปเที่ยวทุ่งนา
 กับเพื่อน ถูกเพื่อนที่โตกว่าผลักลงบวบน้ำที่เรียกกันว่า
 “ เหมืองกลาง ” (ข้างโรงเรียนพิริยาลัย) เผอิญเพื่อนซึ่ง

เกี่ยวเป็นญาติกันด้วยช่วยไว้ทัน โดยเหวี่ยงไม้รวกส่งให้จับ
แล้วดึงขึ้นจากน้ำ แต่กระนั้นก็น้ำเสียหลายอีก แปลกที่
เพื่อนคนที่ช่วยข้าพเจ้าคนนั้น (ชื่อเบี้ยว) เป็นน้องเมียของอา
ต้อมมาหลายปีจนบวชเณรพร้อม ๆ กัน เราทั้งสองมีธุระ
ไปช่วยชนไม้ไผ่ป่า (ไม้ซาง) ที่ทำน้ำแม่ม (ทางไปจาก
ประตูยม้า) สามเณรเบี้ยวก็มีอันเป็นไปตกไปในน้ำ ชน
แรกข้าพเจ้านึกว่าแกแสดงท่าโลดโผนให้ข้าพเจ้าดู แต่หา
เป็นเช่นนั้นไม่ หน้าตาแกชี้ตแสดงความตกใจ ข้าพเจ้าจึง
เหวี่ยงไม้ส้าวไปให้แกจับแล้วดึงตัวขึ้นจากน้ำ อย่างเดียวกับ
ที่เขาช่วยข้าพเจ้าเมื่อเป็นเด็ก นี่ก็แปลก เห็นจะตรงกับพุทธ
ภาษิตว่า “ ปุชโก ลภเต ปุช ” ผู้ช่วยย่อมได้รับบูชาตอบ
“ วะทโก ปฏิวะท ” ผู้ให้ย่อมได้รับให้ตอบแทน ที่แปลก
ประหลาดก็คือ ความเวียนตอบคล้ายคลึงกันที่สุด ระยะห่าง
กันถึง ๕-๖ ปี

๔. รดยนต์ตกน้ำแม่เลา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๙ ข้าพเจ้า
มีโอกาสดูไปตรวจสอบธรรมดิตตามพระอาจารย์ (เจ้า
พระคุณสมเด็จพะสังฆราชปัจจุบัน) ที่จังหวัดเชียงใหม่
ข้ากลักรดยนต์ได้ปลัดตกจากสพานลงไปในแม่น้ำเลา ซึ่ง

เป็นสพานชั่วคราว อยู่ด้านตะวันตกของสพานปัจจุบันขาย
การรดน้ำข้าวได้กับคอยข้าพเจ้า แต่เศษบุญมันตะแคงไม่ถึง
แผ่นดินไต้หวัน ข้าพเจ้าจึงตั้งศีรษะออกมาได้ ชั้นแรกนึกว่า
ตายแน่แล้ว จึงเกิดความรู้สึกตัวขึ้นมาว่า การตายนั้นความ
จริงไม่น่ากลัวเลย เพราะมันไม่ได้รับทุกข์เวทนาจึงที่คนเรา
นึกว่าเป็นเช่นนั้น การตายก็คือค่อย ๆ หลับไปที่ละน้อย ๆ
ข้อนี้ตรงกับคติทางธรรมว่า ความตายมิใช่เป็นการทรมาน
หรือทุกข์เวทนา จะเล่าเรื่องนี้ตอนท้ายผจญภัย

๕. ผจญภัยชายทะเล ประมาณ พ.ศ. ๒๔๖๘
ข้าพเจ้ากับภิกษุล้วนแต่เปรียญ ๕-๖ ประโยคทั้งนั้น วัด
เบญจมบพิตร รวม ๗ รูป จึงเลยตั้งชื่อกันเสียเลยว่า
“ พวกสัตว์ศักดิ์ ” พวกกันไปเที่ยวเพชรบุรี แล้วเลยลง
เรือยนต์จากเพชรบุรี มาสมุทรสงคราม ขึ้นจากเรือที่วัด
เพชรสมุทร ขณะเรือเดินเลียบฝั่งทะเลนั้น เผอิญเรือรั่ว
คนเรือต้องตกน้ำออกตลอดเวลา พวกเราซึ่งเกือบจะเป็น
ชาวคอนแทบทุกรูป นอกจากพระมหาพร มลิตอง รูป
เดียวที่เป็นชาวทะเล (อยู่ที่ไกรภูกาก อำเภอเมืองสมุทร
สาคร) จึงตกใจกลัวเป็นอันมาก บารุงปหน้าซีดหน้าเขียว

แต่ข้าพเจ้านั่งหลับได้ พระมหาเพี้ยมถึงกับคุ้ข้าพเจ้าว่า “อะไร
จะตายอยู่แล้วก็ยังมีหัวหลับอยู่ได้” ข้าพเจ้าจึงแก้ว่า “จะตาย
แล้วก็นอนหลับให้สบายเสียก่อนซิ” คำตอบนี้เพิ่มความ
โกรธให้พระมหาเพี้ยม ซึ่งดูเหมือนจะเป็นคนที่กลัวที่สุดใน
พวกเรา ความจริงข้าพเจ้ามิได้กล้าหาญชาญชัยอะไรหรอก
แต่พิจารณาด้วยปัญญาของตน คือสังเกตเจ้าของเรือไม่เห็น
แกตกใจอะไร ให้เด็กตักน้ำออกจากเรือพลาง คุยกับพวกเรา
พูดเอาใจไปพลาง และตรงนั้นก็เห็นชายทะเล มองเห็นฝั่งอยู่
ลึบ ๆ เรืออื่น ๆ ผ่านไปมาเสมอ ถ้าเรือลัมจริงก็มีทางจะ
รอดชีวิตได้

๖. ลองดีกับพระบรรพชาจารย์ เมื่อข้าพเจ้าเป็น
สามเณรอยู่ที่วัดมหาธาตุ กรุงเทพฯ ถูกลงโทษเพราะความ
ซุกซนเล่นจับสลาก ถูกภาคทัณฑ์มิให้ไปเยี่ยมบ้านหนึ่งปีเมื่อ
พระบรรพชาจารย์ (เจ้าพระคุณสมเด็จพระวันรัตเขมจารีเฮง)
เรียกตัว ซึ่งเราไปด้วยกันทั้งคณะ (๖) มีเจ้าคณะ (พระมหา
กระจ่าง) เป็นหัวหน้านำไป เจ้าพระคุณสมเด็จพระท่านเป็นคน
ปกครองวัดที่ดีที่สุด เข้มแข็งที่สุดวัดมหาธาตุซึ่งเคยเป็นวัดนัก
เลงมาแต่กาลก่อน ท่านปรวบเสียเรียบ จนกลายเป็นวัดที่มี

ระเบียบการ ปกครองดี ที่สุดท่าน คอยสอดส่องสั่งสอน ลูก วัด
 ความขยันในการอบรมสั่งสอนของท่านหาได้ยากที่สุด เมื่อ
 พวกเรา ไปหาท่านท่าน ก็ว่ากล่าวดุๆ ไปตามเรื่อง ของผู้หวังดี
 พวกเราปล่อยให้ท่านเทศนาอยู่องค์เดียวนาน ข้าพเจ้าอดไม่
 ได้จึงสอดขึ้นบ้าง ดูเหมือนเรียนท่านว่า การเล่นซุกซนทั้งนี้
 พวกเราชาวคณะ ๖ มิได้ริเริ่มขึ้น มีผู้นำมาเผยแพร่ เขาชวน
 ก็เลยเล่นกะเขาบ้าง พอกลับมาถูกข้าพเจ้าถูกเจ้าคณะดุว่าไป
 ถึงผู้ใหญ่ ข้าพเจ้าก็ตอบแก้ตัวไปตามประสาเด็กว่า เห็น
 ท่านพูดอยู่คนเดียวก็เลยสอดขึ้นบ้างเท่านั้นเมื่อเป็นพระผู้ใหญ่
 แล้ว ข้าพเจ้าก็เคยไปสนทนากับเจ้าพระคุณสมเด็จพระพรพา-
 จารย์ แล้วก็มีกรขัดคอบ้าง อนุโลมตามบ้าง ท่านกลับ
 ชอบใจหัวเราะก๊าก ๆ ท่านคงจะนึกว่า ไฉนมันดอดตั้งแต่เด็ก
 จนโต เป็นแต่ท่านมิได้พูดออกมาทั้งยังสนับสนุนให้กำลังใจ
 แก่ข้าพเจ้าในการบริหารปกครองเป็นอันมาก ที่ยกมาพูดนี้ก็
 เพื่อชี้ให้เห็นว่า ความอวดดีของเด็กนั้นไม่เห็นมันมีราศรี
 อยากจะพูดในที่ไม่ควรพูด เมื่อเห็นว่าไม่มีประโยชน์ก็ไม่ควร
 พูด นี่เสียดีกว่านี่อะไรเห็นท่านพูดอยู่คนเดียว นึกว่าคาญก็
 เลยพูดโต้ออกมาเท่ากับแกล้งทำหาเสียง

๗. ดองติดกับคนดู เมื่อข้าพเจ้าเป็นสามเณรอยู่ที่
 วัดมหาธาตุอีกน้ำหนึ่ง เจ้านายใหญ่ คือ กรมหลวงประจักษ์
 ศิลปาคม พระองค์ท่านมีคติแปลก คือ นิยมพระมหานิกาย
 แท้ พระธรรมยุตแท้ ถ้าพระมหานิกายห่มแหวกอย่างธรรมยุต
 ท่านไม่นิยม ทว่าเป็น “พระสังกระสี” ต่อมาข้าพเจ้าเฝ้าคำ
 ๕๗ นเป็นามปากคำว่า “ส.ก.ส.” ใครแปลไม่ได้ก็ชอบออกเสียงในที่นี้
 คือ “สังกระสี” นั่นเองข้าพเจ้าก็ทลึงพอลการ อยากจะดองติ
 กับเจ้านาย พระองค์^{๕๘} จึงชวน เพื่อน ชื่อสามเณรสดดองไปรับ
 บิณฑบาตรต่อพระหัตถ์เจ้านายพระองค์นี้^{๕๙} เพราะปกติท่าน
 ไม่ยอมทรงบาตรพระเณรสังกระสี^{๖๐} ข้าพเจ้าเข้ารับก่อน โดย
 วางท่าเรียบร้อยซึ่งซังเข้าไป พระองค์ท่านรับสั่งถามว่า “อยู่
 วัดไหน” “ถวายพระพรอยู่ วัดมหาธาตุ” ข้าพเจ้าทูลตอบ พระ
 องค์ท่านไม่เห็นมีรับสั่งหรือดูตัวอย่างไร เพียงแต่กระหงก
 พระเศียรออกเสียงเพียง “ฮือ” เท่านั้น แต่เจ้าเพื่อนสามเณร
 สด^{๖๑}นั้นแจวอ้าวไม่เหลียวหลัง ข้าพเจ้ากลับวัดแล้วเล่าเรื่องให้
 พวกเพื่อนฟัง พวกเพื่อนพากันชมเชยว่า “ไปหาหอก” ข้าพเจ้า
 มีนิสัยแก้ไม่ค่อยหาย ก็คือชอบแสดงกิริยาต่อผู้ที่แข็ง ยิ่งเขา
 แข็งก็ยิ่งแข็งเข้าหาดังตัวอย่างที่เล่าให้ฟังนี้ ก็อยากจะดองดูว่า

มันจะเกิดเหตุอะไร เพราะนี่ถ้าเราไม่ได้ทำผิดอะไรที่จะต้อง
กลัวเขาก็ไม่ใช่ข้างเดียวอะไรจะต้องกลัวทำไม แต่เมื่อแก้ตัวเข้า
จึงรู้สึกว่าการชื่อนั้นไม่สู้จะดี เป็นทางให้เกิดวิวาท
หนึ่งหรือหลบเสียดีกว่า เพราะทำให้คนรักดีกว่าทำให้คนเกลียด
ชังหรือโกรธเคือง

๘. ตัดไส้ตั้งอักเสบ ข้าพเจ้ามีโรคประจำตัวมาตั้งแต่
อุปสมบทใหม่ ๆ อาการก็คือเจ็บท้อง ปวดศรีษะปวดด้านขวา
ข้างเดียว ได้ให้หมอตรวจหลายคน ต่างก็ลงความเห็นว่าเป็น
โรคเส้นประสาท ข้าพเจ้าก็เชื่อและหาการรักษาเส้นประสาทมาบำ
บัด แต่มันก็หายเจ็บปวดได้ชั่วคราว นานเข้าโรคกำเริบถึงเดิน
ทางไม่ได้ ระยะทางเพียง ๓ ก.ก. ก็แย่ จนถึง พ.ศ. ๒๔๘๒
โรคกำเริบหนักนอนปวดควมูกราง จึงให้หมออีสุมี (หมอ
ญี่ปุ่น เป็นสามีของญาติ) ตรวจ หมอจึงบอกว่าเป็นไส้ติ่ง (หรือ
ไส้เหลือ) อักเสบ หมอจึงไปโรงพยาบาลอเมริกา เมืองแพรว
ขอให้หมอบุญทา นันทิยา ไปตรวจ โดยส่งเขาโลหิตที่ปลายมือ
นิ้วชี้ข้างขวาไปตรวจ หมอพบว่าไส้ติ่งของข้าพเจ้ากำเริบร้าย
แรง มีโลหิตขาวเป็นจำนวนแสน ต้องรีบผ่าตัด คณะสงฆ์
และญาติโยมปรึกษากัน บ้างก็อยากให้ผ่าตัดเชิงใหม่ บ้าง

ก็จะให้ไปผ่าตัดที่พระนคร หมอบอกว่า ถ้าไปเชียงใหม่ ได้ตั้ง
 อาจแตรระหว่างทาง ถ้าไปพระนครได้ตั้งจะแตรระหว่างทาง
 แน่นอน พวกที่มาเฝ้าอาการจึงถามสมัครใจของข้าพเจ้า
 ข้าพเจ้าเห็นว่า โรคกำลังทรมาณแสนสาหัส และเชื่อตามคำของ
 หมอถ้าโดยสรวรณไฟๆ เขย่า ได้ตั้งอาจจะแตรระหว่างทางจริง
 เพราะรู้สึกว่าจะเป็นเช่นนั้น ข้าพเจ้าจึงตกลงใจให้ผ่าตัดที่
 โรงพยาบาลอเมริกัน เมืองแพร่นี้เอง เมื่อข่าวนี้ทราบถึง
 ภิกษุสามเณรและศรัทธาญาติโยม ต่างก็วิตกกังวลพากันมา
 ยังโรงพยาบาล เฝ้าดูอาการผ่าตัดของ ข้าพเจ้าด้วยความกังวล
 เกรงจะเป็นอันตรายแก่ชีวิต บางคนถึงกับเป็นลมเป็นแล้งก็มี
 เพราะเห็นสภาวะของข้าพเจ้าเวลานั้นชุลมุน ตาโหล ผิวดำ
 เพราะเมื่อจะมายังโรงพยาบาล ข้าพเจ้าลงท้อง ท้องเดินตั้ง ๘
 ครั้งแต่ปกติได้มิให้หมอบทราบ เพราะเกรงแถมจะยังไม่ทำการ
 ผ่าตัด เนื่องจากมีกำลังน้อย แต่ข้าพเจ้าต้องการให้หมอผ่า
 ตัดเสียโดยเร็ว ด้วยนึกว่าคงจะหายเจ็บปวดได้แน่ ไม่นึกว่า
 จะตาย และนึกถึงคาถาบทหลังที่เคยใช้มาก็คือ "อยู่ก็ดีตาย
 ก็ดี" นอกจากนั้นการผ่าตัดก็ทำในท่ามกลางของหมอบลวดย
 มีนายแพทย์หลวง ๒ คน นายแพทย์ผู้ทำการผ่าตัดของ

โรงพยาบาลคือหมอบุญทา แลยังมีหมอฝ่ายญาติ คือหมอ
ญี่ปุ่น รวมเบ็ดเสร็จหมอที่แวดล้อมขณะผ่าตัดตั้ง ๕ คน
เพราะข้าพเจ้าเป็นโรคไส้ติ่งกำเริบมานาน กว่าหมอจะค้นพบ
ไส้ติ่งก็ตัดเถื่อเอามัน ผ่า ผิด ออกได้สักแก้วน้ำ จึงจะพบ
ไส้ติ่งก็โตเท่าหัวแม่มือ ยาวสัก ๒ นิ้วมือ มีลักษณะเน่าอืด
จนจะแตก หมอต้องไล่ขอให้ข้าพเจ้าเก็บไว้หลายปีจึงลอง
เอามาผ่าดู ระบุลักษณะอย่างดวงมะพร้าว หนึ่งด้านท้องบาง
ด้านหลังหนามาก ในไส้ติ่งไปด้วยหนองข้าพเจ้าต้องทนทุกข์
เวทนาในห้องผ่าตัดตั้งแต่ ๓ ห่มถึงเที่ยงคืน ขณะที่รถเข็นออก
ห้องผ่าตัดนาฬิกาตีเที่ยงคืนพอดีความจริงก็เกือบดับจิตในห้อง
ผ่าตัด เพราะระยะนานเกินไปแต่ข้าพเจ้ามีกำลังใจดีมาก ไม่
ได้หว่านเสียหรือวิตกกังวลเพราะรู้สึกสบายตั้งแต่ถูกฉีดยามีน
(โคมิพรอม) ความเจ็บปวดหายดังปลิดทิ้ง ความรู้สึกมีเพียง
ตั้งแต่เหนือสะดือขึ้นมาเท่านั้น ท่อนกลางไม่รู้สึกละเลย ฉะนั้น
แม้ถูกผ่าตัดจึงไม่รู้สึเจ็บ และรู้สึกเป็นขวัญตาที่ได้เห็นไส้ของ
ตนเองซึ่งมนุษย์น้อยคนนักหนาที่จะเห็น เพราะขณะผ่าตัดหมอ
เอาเหล็กยาวมาตวัดขวางไว้ที่บนหน้าท้อง เอาผ้าแพรพาดบังตา
มิให้คนไข้เห็น แต่ข้าพเจ้าอดไม่ได้จึงใช้มือผลักผ้าแผ่ลับเดียว

ผ้าหุดก็มองเห็นได้ของตนซึ่งกองอยู่ที่หน้าอก โอ้โฮมากมาย
 กองใหญ่ มันไม่ใช่มีนิดเดียวอย่างอยู่ในท้อง การที่หมอห้าม
 คนไข้ดื่มน้ำเพราะกลัวจะตกใจเป็นลมหรือพาลดับจิตเอาเลย จึง
 มีเสียงเล่าลือว่า ข้าพเจ้ากลัวหาญมาก แต่ความจริงมิใช่เพราะ
 ความกล้า แต่เพราะความอยากดูไ้ของตนซึ่งเกิดมาไม่เคย
 เห็นแต่ได้คนอื่นและได้สัตว์เดรัจฉาน พอผ่าตัดได้ไม่กี่วัน
 ก็เกิดไฟไหม้เรือนหมอบุญเกิดเป็นไข้รากสาด หน้าที่
 รักษาข้าพเจ้าต่อไปจึงเป็นเรื่องของคุณหมอบุญชม อาริวงศ์
 (ปัจจุบันอยู่โรงพยาบาลเมคคอร์มิก) แผลผ่าตัดของข้าพเจ้า
 เกิดเป็นหนอง วันหลายวันก็ไม่หาย หมอจึงเอาไม้เจาะดู
 จึงพบว่าแผลอักเสบเนื่องจากมีเส้นผมหรือเส้นไหมเย็บขาด
 ๑ นิ้วได้ พอหมอเอาเส้นนั้นออกแผลก็หายวันหายคืน ทำให้
 ข้าพเจ้าเชื่อมั่นในโทษ แห่งความสกปรกว่า แม้มีเพียงนิด
 เดียวก็ให้โทษ ฉะนั้นคนเราไม่ควรประมาทในเรื่องรักษา
 ความสะอาดในทุกสิ่ง

ข้าพเจ้าเป็นคนไข้ที่สุขของหมอ คือพยายามปฏิบัติ
 ตามคำสั่งคำแนะนำของหมอบุญทุกประการ แม้จะต้องลำบาก
 เจ็บปวดบ้าง ขณะอาพาธอยู่ในโรงพยาบาลข้าพเจ้าไม่ลืม

บุญคุณของ พ.ต.อ. คุณพระแสงสท้าน (สปริงเกอร์) เป็น
 เป็นคนเคนมาร์คโอนสัญชาติเป็นไทย นายตำรวจเบี้ยบำนาญ
 สามีของแม่เจ้าทองใบ โยมอุปฐาก ข้าพเจ้า ท่านรักษาระ
 เลี้ยงอาหารข้าพเจ้าตลอด โดยไม่ยอมให้ฉันอาหารอื่น เพราะ
 มีคนไปเยียมใช้มาก ไม่มีใครห้าม เข้าไปคุยกับข้าพเจ้าได้
 โดยตรงได้ เพราะความเกรงใจกัน ต่างก็หวังดีมาเยียมใช้
 แต่คุณพระแสงก็ยังเขียนหนังสือ “ห้ามเยียม” ไปปิดไว้ที่
 ห้องข้าพเจ้า อาหารฝรั่งปกติก็เหมาะแก่คนไข้ไทยเราอย่างยิ่ง
 อยู่แล้ว ยิ่งอาหารคนไข้ของฝรั่งก็ยิ่งปลอดภัยที่สุด มีประ—
 โยชน์ที่สุด คุณพระแสงสท้าน ได้อุปฐากเลี้ยงดูข้าพเจ้าด้วย
 อาหารคนไข้ฝรั่งนี้ นานตั้ง ๓ เดือนเศษ จนข้าพเจ้าบอ
 เลิกพระความเกรงใจ และอาหารฝรั่งนั้นมันก็เหมาะแก่คนฝรั่ง
 คนไทยเช่นข้าพเจ้าซึ่งเคยกินของเผ็ด เค็ม เปรี้ยว ขม ย่อม
 ตีตรสอาหารไทยเพราะความเคยชิน ดังพุทธภาษิตว่า “วิตุสาสา
 ปรมา รสา” ความคุ้นเคยเป็นรสอย่างยิ่ง ดังนี้ อย่างไร
 ก็ดี ข้าพเจ้าจะไม่ลืมบุญคุณของคุณพระและเจ้าแม่ทองใบ
 เลยในชีวิต โรคภัยของข้าพเจ้าที่หายสนิทปลอดภัยไปได้โดย
 ดี ก็เพราะการบริโภคนอาหารอันถูกต้องเป็นสำคัญด้วยเพราะ

ความเป็นจริง อาหารคนไข้ของคนไทยเรายังไม่ค่อยจะถูกหลัก
อนามัย มันจะเป็นอาหารที่แข็ง ขาดโปรตีน วิตามิน เป็น
ต้น ทำให้คนไข้ต้องใช้เครื่องย่อยเกินกำลัง ไม่เป็นประโยชน์
แก่ร่างกายเพียงพอ จึงทำให้คนไข้ไม่มีกำลังต่อต้านโรค

การกินเป็นสิ่งจำเป็นแก่มนุษย์ และสิ่งที่มีชีวิตทั่วไปดัง
สุภาษิตในสามเณร ปัญหาที่ว่า“สพเพ สตฺตา อาหาร ญติกา”
สัตว์ทั้งมวลดำรงอยู่ได้เพราะอาหารดังนี้ แต่เป็นความจริงคนเรา
ตายก็เพราะอาหารมากมาย นั่นคือ การบริโภคที่ผิด เช่น กิน
อาหารที่แฉง, กินอาหารเกินส่วน, กินอาหารไม่ถูกสุขลักษณะ
กินอาหารจุบจิบไม่เป็นเวลา, กินอาหารน้อยเกินไป, กิน
อาหารที่เน่าบูดดิบแดง, กินอาหารที่แข็งแฉงย่อยยาก อัน
เป็นเหตุให้เกิดโรคร้าย ไข้เจ็บ จะว่าไปคนไทยส่วนมาก กิน
โรคร้ายเข้าไปในร่างกายวันละมาก ๆ ในร่างกายก็เต็มไปด้วย
โรค โรคร้ายตัวแบคทีเรียบินร่อนรอบร่างกาย แต่เพราะความ
ต้านทานโรคในร่างกายยังมีอยู่ จึงพอสู้กับโรคได้ แต่ถ้าเมื่อ
ใดร่างกายอ่อนแอหรือมีโรครุมเร้า เกินกำลัง ร่างกายจะต้านทาน
ไว้ได้ โรคก็กำเริบถึงตายได้

อาหารที่บริโภค ต้องมีครบทั้ง ๕ ชนิด คือ โปรตีน
 แป้ง, ไขมัน, น้ำตาล, วิตามิน, เกลือแร่ แต่คนไทย
 ส่วนมากกินอาหารแป้งมากเกินไป คือกินข้าวมากกว่าอาหาร
 อย่างอื่น จึงทำให้ร่างกายไม่สมบูรณ์แข็งแรง มีโรคภัยเบียด
 เบียด อาหารก็มักชอบสิ่งที่เผ็ดร้อน, แข็ง, เน่าเสีย
 ฉะนั้นความจริง อาหารของเมืองไทยอุดมสมบูรณ์ไม่ว่าจะ
 ในด้านใด ๆ มีพร้อม โปรตีน, แป้ง, ไขมัน, เกลือแร่,
 น้ำตาล, วิตามิน รั่วมีไวโอเล็ตกับวิตามิน ฉะนั้นเรื่อง
 อาหารการกิน ไทยเราควรเอาใจใส่ปรับปรุงให้ถูกต้องตาม
 หลักโภชนาการ

เป็นความจริง อาหารของชาวตะวันตก หรือฝรั่ง ดี
 กว่าของไทยมาก เขากินอาหารที่มีประโยชน์แก่ร่างกายอาหาร
 อ่อนโยนง่าย ไม่แข็งหรือดิบ ๆ สุก ๆ ไม่ชอบอาหารเผ็ดร้อน
 ไฟธาตุไม่ต้องทำงานหนักอย่างไทยเรา ข้าพเจ้าเห็นคุณประ-
 โยชน์ของอาหารชาวตะวันตก ทั้งเมื่อตัดได้ตั้งและตัดกะเพาะ
 พิกการ ยิ่งเป็นอาหารของคนไข้แบบฝรั่งแล้ว มีผลแก่ร่าง-
 กายน้อย บริโภคง่าย แม้จะมีตนิมไม่ค่อยตรงกับคนไทย
 ก็ตาม

๘. ผ่าตัดกระเพาะ ข้างพเจ้าเกิดโรคกระเพาะพิการมา
นาน เท่าที่จำได้ก็ตั้งแต่วันที่ ๑ มกราคม ๒๔๘๘ ขณะที่ไป
เป็น ประธานการสอบธรรมสนามหลวง ของ อำเภอ เมืองแพร่
โรคนี้กำเริบขึ้นโดยลำดับ เมื่อปลายปี ๒๔๘๘ ได้ให้หมอ
เอ. ซี. คอร์ต พ่อเลี้ยงใหญ่แห่งโรงพยาบาลแม็คคอร์มิค
เชียงใหม่ ตรวจดู หมอบอกว่า ยังเริ่มเป็นพอจะรักษาให้
หายได้ แล้วก็ให้คำแนะนำในการปฏิบัติรักษา แม้จะพยายาม
บดขี้เหล็กเพียงใด แต่เนื่องจากสิ่งแวดล้อมมีอาหารการกิน
และการรักษา เป็นต้น การทำงานกรากกรำ เป็นต้น ทำให้
โรคกำเริบหนักขึ้น จนถึงวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๔๘๘ อาเจียน
เป็นโลหิตออกมาทั้งกระโถนปากแตร จึงถูกนำตัวส่งโรง—
พยาบาลสวนดอก (นครเชียงใหม่) ด้วยความสามารถอย่าง
ยอดเยี่ยมของนายแพทย์ระเบียบ ฤกษ์เกษม พร้อมด้วย
นายแพทย์อีกหลายคนได้ช่วยชีวิตของข้าพเจ้ารอดมาได้อย่าง
หวุดหวิด เพราะ อาการของโรคเป็นอย่างหนัก อาการเพียบ
ได้ทราบว่า ขณะที่ทำการผ่าตัดนั้น ชีพจรหยุดเดินหลายครั้ง
ต้องใช้ออกซิเจน เข้าช่วย เพราะโรคกระเพาะเป็นเอามาก
มีแผลมาก กระเพาะจึงถูกตัดออกทั้งต่งประมาณ เศษ ๒

ส่วน ๓ ของกระเพาะที่มีอยู่ กระเพาะบรรจุน้ำอาหารของข้าพเจ้า
จึงเหลือน้อย ฉะนั้นอาหารมากเต็มอยากไม่ได้เหมือนเช่นก่อน
ผ่าตัดดีเหมือนกันจะได้ไม่ต้องเปลี่ยนอาหาร ความจริงก่อน
การผ่าตัด ข้าพเจ้าฉันทานอาหารน้อยกว่าเมื่อผ่าตัดแล้วมาก คือ
กลางคืนรู้สึกหิวบ้าง แต่ไม่รุนแรง กลับตรงกันข้าม เป็ดเป็น
ลม ฉันทานอาหารไม่อร่อย เมื่ออาหาร วันหนึ่ง ๆ บริโภค
ได้แต่น้อย อาการโรคกระเพาะนั้น น่าเวทนามาก บางครั้ง
อยู่ดี ๆ ก็เป็นลม วิงเวียน อาเจียร หน้ามืด ตาลาย
จิตใจหงุดหงิด โมโหขึ้นมาโดยไม่มีเหตุผล ฉันทานอาหารไม่ย่อย
ยิ่งอาหารแข็ง บางครั้งก็ออกเป็นก้อนตามเดิม ปวดท้องขึ้น
โดยไม่มีกำหนดเวลา เวลาที่สบายก็เพียงตอนที่ฉันทานอาหาร
เสร็จใหม่ ๆ พอท้องว่างก็เกิดอาการปวดแสบขึ้น นับว่าเป็น
โรคทรมานมาก ใครเป็นโรคนี้ไม่ควรนอนใจ ควรจะรีบ
ปรึกษากับหมอ ถ้าไม่มีความจำเป็นจริง ๆ ก็ควรจะผ่าตัด
เสียแต่โรคยังไม่กำเริบ ดีกว่าทั้งไว้จนโรคกำเริบหนักอย่าง
ข้าพเจ้า ซึ่งมีชีวิตรอดมาได้อย่างอัศจรรย์ ที่เผอิญได้หมดดี
การรักษาก็เป็นอย่างดีเลิศ ทั้งด้านการแพทย์ และด้านผู้
พยาบาลรักษา คือ ได้รับการเอาใจใส่อย่างดีที่ทุกทุกด้าน

ทำให้ข้าพเจ้ารู้สึกย็นนิตเป็นอันมาก และไม่ลืมได้ตลอดชีวิต
เมื่อข้าพเจ้านำข้าพเจ้าได้ไปส่งโรงพยาบาล เหตุการณ์ ขอเล่า
เหตุการณ์ที่เกิดขึ้น คือ เมื่อวันที่ ๗ ถึงที่ ๑๓ เมษายน
๒๔๙๘ ได้มีงานทำบุญฉลองโรงเรียนปริยัติธรรม วัดพระสิงห์
ซึ่งแน่นอนข้าพเจ้าต้องได้รับความเหน็ดเหนื่อยมาก เพราะเป็น
ประธานจัดงาน เนื่องจากกรรการำในงานนี้ จึงทำให้โรค
กะเพาะกำเริบอย่างรุนแรง มีอาการหน้ามืด เป็นลม อาเจียน
เสียดแสบแห้งแสบจะพูดไม่ออก แต่ข้าพเจ้าเป็นคนเคารพต่อ
ปฏิสันถารแม้จะเจ็บป่วย ก็อดล่าหัดต้อนรับแขกเท่าที่สามารถ
จะทำได้แม้ญาติโยมพี่น้องจะตักเตือน อย่าเป็นห่วงงาน ขอ
ให้พักผ่อนให้มากที่สุด แต่กระนั้น ข้าพเจ้าก็ไม่อดที่จะจัดงาน
และต้อนรับไม่ได้ เพราะฉะนั้น โรคจึงกำเริบหนัก

เช้าวันที่ ๑๔ เมษายน ๒๔๙๘ อาการโรคก็ปรากฏขึ้น
คือ อาเจียรออกเป็นโลหิต ชั้นแรกเข้าใจว่า โลหิตที่อาเจียน
ออกมานั้น เป็นน้ำเลือดด้วยน้ำแสบเป็ดและมัจจุคที่ฉันเข้าไป
แต่พออาเจียรครั้งที่สองข้าพเจ้าเห็นผิดสังเกตจึงเรียกพระมหา
ตำราญ (เมื่อยังเป็นภิกษุ) ลูกศิษย์มาดู ก็ปรากฏว่าเป็น
โลหิต พระมหาตำราญ จึงโทรศัพท์บอกคุณประเสริฐ

กาญจนศุล ผู้ว่าราชการจังหวัดเชียงใหม่ในขณะนั้น ผู้ว่าราชการ
 การได้ทราบอาการเข้า จึงวินิจฉัยว่าเป็นโรคกระเพาะกำเริบ
 แน่ จึงสั่งให้คนจำลอง อมาตยกุลปลัดเทศบาลนครเชียงใหม่
 นำรถยนต์มา พา ข้าพเจ้าไปยัง โรงพยาบาล นครเชียงใหม่ทันที
 ขณะที่จะไม่ยังโรงพยาบาลนั้น ข้าพเจ้าหมดกำลังใจ ไม่อาจจะ
 ลุกขึ้นได้ แม้แต่เพียงยกศีรษะขึ้นก็วิงเวียน คุณจำลองต้อง
 อุ้มขึ้นรถ ขณะนั้นกำลังข้าพเจ้าตกมาก มีความดันโลหิตเพียง
 ๕๘ ดีกรี เมื่อไปถึงโรงพยาบาลก็ได้รับการรักษาพยาบาลจาก
 นายแพทย์ มีนายแพทย์ระเบียบ ฤกษ์เกษม เป็นตัวทันที แต่
 เพราะกำลังตกมาก จะผ่าตัดทันทีมิได้ จึงต้องรอจนถึงกลาง
 คืนทำการผ่าตัด โดยที่ต้องเลี้ยงอินทราวยมาก เพราะโรคกำ
 เริบมาก แต่ข้าพเจ้าก็มีจิตใจมั่นว่า คงจะไม่เป็นไร หมอคง
 จะให้โรคภัยหายโดยเร็ว ถ้ายังเป็นโรคอยู่เช่นนั้นมันทรมาณอย่าง
 ยิ่ง ตายเสียดีกว่า และงัดเอาคาถาที่เคยใช้มาแล้วมาใช้อีก
 คือ “อยู่ก็ดี ตายก็ดี” คาถาบทนี้รู้สึกว่าคุณคิดดีดีมาก
 ปราบความหวาดกลัวตกใจได้เป็นอย่างดี และเดชะบุญคุณ
 พระช่วย การผ่าตัดเป็นไปโดยดี การรักษาพยาบาลซึ่งได้
 รับอย่างดียิ่งนั้นก็เป็นที่ไปด้วยโดยดี ขณะที่ข่าวการอาพาธของ

ข้าพเจ้าแพร่หลายไปทั้งทางข่าวลือ และข่าวทางหนังสือพิมพ์
นั้น บรรดาสหธรรมิก ภิกษุสามเณร, ข้าราชการ, ประชาชน
ญาติพี่น้อง ได้พากันหลั่งไหลมาเยี่ยมอาการอย่างคับคั่ง
สำหรับพี่น้องรวม ๗ คน มาเยี่ยมใช้โดยพร้อมเพรียงกันอย่าง
รีบด่วน ทำให้ข้าพเจ้าได้รับความสุขใจบรรเทาความเจ็บปวด
ทุกขเวทนา เพราะมันเป็นเสมือนยานานวิเศษยานหนึ่ง ที่
ช่วยให้โรคร้ายบรรเทาลงได้ นั่นคือ ความสุขใจ ข้าพเจ้ารู้
สึกขอบคุณและอนุโมทนาไว้ ณ ที่นี้โดยไม่มีวันลืมเลือน

เมื่อรยนต์ตกน้ำแม่เจดางที่เล่าให้ฟังมาแล้วมีเรื่องขำ
ขันคือ ขณะนั้นกำลังหนาวจัด พวกเราเอาผ้าห่มพันรอบกาย
จนเหลือแต่ตรงหน้า ทั้งเป็นเวลาเข้าด้าย แต่พอตกลงไปใน
น้ำ ไม่ปรากฏว่า ใครผู้ใดแสดงอาการว่าหนาวเลยต่างก็กระ
เสือกกระสนเอาตัวรอด นี่ก็เป็นคติสอนใจว่าเมื่อภัยอันตราย
มาถึง ลัดๆทั้งหลายนก็ยอมหาทางรอดอย่างสุดกำลัง แม้จะ
หนาวหรือร้อนเพียงไรก็ตาม ความจริงมนุษย์เราใช้กำลังตาม
ปกติไม่ถึงครึ่ง ดังจะเห็นตัวอย่างสิ่งของบางอย่างต้องยก ๓-๔
คนจึงจะไหว แต่พออันตรายมาถึงเช่นไฟไหม้ สิ่งของนั้นอาจ

จะยกได้เพียงคนเดียวซึ่งเคยมีบ่อย ๆ เมื่อรถยนต์ตกน้ำไม่ทัน
 ไร พอปลัดกรมชئون (หมื่นอนุมัตถจักรพันธ์) ผู้ติดตามใกล้ชิด
 ขึ้นมาได้ ก็ร้องเรียกพระมหาเขียนลั่นว่า “ตั้งกล้อง ๆ ท่าน
 มหา(หมายถึงตั้งกล้องถ่ายรูป)” ข้าพเจ้าโมโหดูท่านปลัดว่า
 “อะไรจะตายอยู่ แล้วมันจะให้ถ่ายรูปอยู่ได้” ความจริง กล้อง
 ถ่ายรูปยังจมอยู่ในน้ำ จะเอากล้องที่ไหนมาถ่าย แต่ที่จริงสติ
 ของปลัดกรมชئونดีกว่าข้าพเจ้า ถ้าพระมหาเขียนสามารถตั้งกล้อง
 ถ่ายรูปได้จริง จะเป็นทีระลึกและน่าดูไม่ใช่น้อย เมื่อจัดแจง
 เตรียมการเรียบร้อยแล้ว ก็ออกเดินทาง ด้วยรถยนต์ คันเก่านั้น
 เอง ซึ่งเป็นรถโดยสารธรรมดา หลังคาพิงเหลือแต่เสา พวก
 เราจึงเอาใบไม้หีบปกเป็น หลังคาพอ กันแดดได้บ้าง ท่านปลัด
 กรมแทนที่จะเศร้าโศกเสียใจ กลับร้องว่าทำเพลงไปตามทาง
 แต่แกจำบทร้องไม่ค่อยได้ เพลงเดินคงบทหนึ่งว่า “เดินทางมา
 กลางพนาเขต...” เท่านั้นแล้วก็ต่อไม่ได้ ขยับร้องอยู่หลาย
 ครั้ง จนเจ้าพระคุณอาจารย์ว่าคาญจึงต่อให้ว่า “น่าทุเรศตาก
 แดดยังแผดเสียง” ก็ร้องไปตามแบบเพลงนั้น เฉยเป็นเรื่อง
 สนุกคลายความทุกข์ไปได้ นี่ก็เป็นบทสอนใจได้ดี คนเราไม่ควร

จะเชื่อว่าใครมาถึงเรื่องทีหลังไปแล้ว เมื่อประสพอยู่ ก็ควรพยายามทำใจดี ไม่วิตกกังวลหรือหวาดกลัวจนเกินไป ดังภาษิตที่ว่า “ใจดีสู้เสือ” ถ้ามีว่แต่ทุกข์ใครก ก็ยิ่งเพิ่มความทุกข์มากขึ้น รดยนต์ตกน่าทงน ถ้าให้ร้องเท้าเจ้าพระคุณกับร้องเท้าข้าพเจ้าศูนย์หายไปในน้ำคนละข้าง และ เผอิญเป็นข้างเดียวกันเสียด้วยจึงใช้ไม่ได้ทั้งสองข้าง ข้าพเจ้าพยายามหาแล้วหาเล่า แม้เจ้าพระคุณจะห้ามให้หยุดหา ผลก็คือถูกดู เมื่อมาถึงเวียงแก้ว พระยา อินทร์ที่พัก นอนกลางคืนเจ้าพระคุณหัวเราะขึ้นแล้วว่า “คนที่ดูเขา (หมายถึงข้าพเจ้าคุปลักกรมที่ให้ตั้งกล้อง) ก็มาถูกเขาดู”

๑๐. เมื่อเป็นเด็ก ข้าพเจ้าเคยเป็นพ่อค้า ตั้งที่โยมแม่อบรมสั่งสอน มีเรื่องทีควรเล่าผู้ใหญ่วังแกเด็ก คือเวลานั้นข้าพเจ้าเล็กมาก อยู่คงจะอยู่ในราว ๕-๖ ขวบ โยมแม่ให้ ไปขายดีเสียด ข้าพเจ้าไปนั่งขายใกล้กับแม่ค้าแก่ที่ขายดีเสียดเช่นเดียวกัน แม่ค้าแก่นั้นขายคล่อง เพราะแก่โฆษณาคุณภาพของดีเสียดดี และกล่าวทั้บถมดีเสียดข้าพเจ้าไม่ได้เป็นดีเสียดปลอม ความจริงดีเสียดนั้นซื้อมาจากพ่อค้าชาวลำพูนคนเดียวกันแท้ ๆ แต่แม่ค้าแก่วังแกเด็กแกยังมีหน้ามุสา

ว่าไม่เหมือนกัน ทำเอาตีเดียวข้าพเจ้าขายไม่ออก นาน ๆ
จึงจะได้ขายสักก้อนหนึ่ง ผู้ซื้อคงจะสงสัยว่าข้าพเจ้าซึ่งทำหน้าที่
เครว้าขายตีเดียวไม่ได้ นี่ก็เป็นคติสอนใจ คนแก่รักแก่เด็ก
แทนที่จะสงสัย การที่คนแก่รักแก่เด็กนั้นทำได้ง่าย เพราะ
ได้เปรียบหลายทาง คนเชื่อถือมากกว่า มีเล่ห์เหลี่ยมมากกว่า
แต่อย่างน้อยก็มีโทษทำให้เด็กมองเห็นกิเลส ชาติความเคารพ
เชื่อถือ เท่ากับสอนเด็กให้โกหก ดังคำพังเพยว่า “กินข้าว
คำใหญ่ให้เด็กเห็น”

๓๓. เป็นบุตรบุญธรรม ข้าพเจ้าลืมกล่าวไปว่าเมื่อ
เป็นเด็กข้าพเจ้าก็เคย เป็นบุตร บุญธรรม ของท่าน ผู้อื่นคือ เมื่อ
อายุ ๓-๔ ขวบ เจ้าหญิงคำมุล ลูกเจ้าหลวงเทพวงศ์ ได้
รับเอาข้าพเจ้าไปเลี้ยงอยู่พักหนึ่ง ต่อมาเจ้าอาคำมุลย้ายไปอยู่
ที่อื่น ข้าพเจ้าจึงกลับมาอยู่กับบิดามารดาตามเดิม ต่อมา
อาใหม่แพร เมียอากรมา (บิดามารดาของนายกมล อักษร-
มินท์) ก็เอาไปเลี้ยง แต่อยู่ได้เพียง ๔-๕ วัน ข้าพเจ้าก็
ร้องไห้กลับบ้านมาอยู่ในอ้อมอกแม่ตามเคย ขอบันท์ก็ความ
ชอบคุณท่านทั้งสองที่รักใคร่ข้าพเจ้าไว้ในบัดนี้ด้วย (เจ้าคำมุล
เวลานี้ยังมีชีวิต อยู่ที่เชียงใหม่)

การศึกษา

ข้าพเจ้ารู้สึกประหลาดใจจนทุกวันนี้ว่า เหตุใดข้าพเจ้าจึงเป็นนักศึกษาตั้งแต่เป็นอยู่ ทุกวันนี้ เพราะเมื่อเป็นเด็กไม่ชอบการศึกษาเสียเลย ทั้ง ๆ ที่พี่ชายไปอยู่วัด อ่านหนังสือได้แล้ว แลมาอ่านอวดด้วย แต่แทนที่ข้าพเจ้าจะเกิดฉันทะกลับเกลียดชัง ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ (๑) ตั้งแควดล้อมเวลานั้นโรงเรียนก็มีแต่ของรัฐบาล และโรงเรียนเซดยัคคี (โรงเรียนราษฎร์ สมัยนั้นเรียกโรงเรียนเซดยัคคี) เด็กขนาดข้าพเจ้ามีเรียนหนังสือน้อย เต็มที่ (๒) กลัวจะต้องจากแม่ เพราะถ้าจะเรียนหนังสือก็ต้องไปอยู่วัด (๓) เกรงจะลำบากหมดสนุก เพราะจะต้องไปนั่งอ่านขีดเขียน ไม่ค่อยมีโอกาสดูไปเที่ยวเตร่ เพราะฉะนั้น ข้าพเจ้าจึงไม่ชอบการศึกษา ถึงกับพูดกับญาติพี่น้องว่า “จะเป็นคนดิบ” นี่ก็ไม่ออกว่าเหตุใดจึงพาดหัวเข้ามาสู่วัด จนถึงอยู่ได้ร่วมแห่งกาสาวพัตร์มาจนถึงบัดนี้ ๔๗ ปีล่วงแล้ว แต่พอจะสันนิษฐานได้บ้างว่า เพราะคุณตาท่านชอบวัดและชอบอ่านหนังสือ ท่านมีความรู้หนังสือดีในสมัยของท่าน ท่านสามารถสอนท่านองเทคนิมหาชาติให้ภิกษุตามเถร ที่หังบนหัวนอนของท่านก็มีหนังสือ ซึ่งโดยมากเป็นพระธรรมเทศนาอยู่มาอย่างมากมาย คุณตาคงปลอบโยนชี้แจง

ประโยชน์ของการศึกษาให้ฟัง และสมัยนั้นกำลังมีการส่งเสริม
การศึกษาในโรงเรียน แม้รัฐบาลจะไม่ช่วยเหลือนักบวชก็
พยายามจัดตั้งขึ้น ที่วัดน้ำคือ (วัดเมธังกราวาสอำเภอเมือง
จังหวัดแพร่) ก็จัดตั้งโรงเรียนวัดขึ้น ด้วยความเอาใจใส่อุป
การะของท่านพระครูพุทธวงศาจารย์ เจ้าอาวาส และเจ้าคณะ
จังหวัด (เจ้าคุณพระมหาเมธังกร) ซึ่งท่านเอาใจใส่ให้ความ
อุปการะทุกทาง รวมทั้งคอยดูแลสั่งสอนความประพฤติด้วย

ข้าพเจ้าได้ไปเข้าวัด (เมธังกราวาส) เมื่อพ.ศ. ๒๔๕๕
วิธีเข้าวัดก็คือ ก่อนจะไปอยู่ วัดสัก ๕--๖ วัน คุณตาได้พาไป
กราบเท่าท่านเจ้าอาวาส เป็นการแสดงตัวให้ท่านรู้จักก่อน
พอถึงวันที่ วันพฤหัสบดี (เดือนและขึ้นแรมจำไม่ได้) คุณตา
ก็นำข้าพเจ้าพร้อมด้วยดอกไม้และเทียนใส่พานขึ้น ไปถึง
วัดกราบท่านเจ้าอาวาสแล้ว ข้าพเจ้าก็นำดอกไม้และเทียนประ
เคน มอบตัวเป็นลูกศิษย์ ท่านอาจารย์ก็เริ่มสอนทันที
สอนว่า นโม.....อิติปิโส.....สวากขาโต.....
สุปฏิปันโน.....ก่อนที่สอนหนังสือ สำหรับ นโม
ต้องท่องให้ได้เสียก่อน ท่านจึงจะสอนหนังสือส่วนนอกนั้นท่อง

ไปเรียนหนังสือไปได้ กว่าข้าพเจ้าจะท่องได้จบ ก็กินเวลา
 หลายวันไม่ต่ำกว่าหนึ่งเดือน จนพวกเพื่อนหาว่า “ผยาบึก”
 (สมองทึบ) แต่ข้าพเจ้าก็ไม่ท้อถอยพยายามท่องจนขึ้นใจ
 และนมัสการพระทุกคืนก่อนที่จะเข้านอน วิธีเรียนหนังสือตาม
 วัดสมัยนั้นก็คือที่เรียกว่า ‘ต่อหนังสือคำ’ นั่นเอง เบื้องต้น
 เรียนหนังสือก่อนการเรียนหนังสือ อาจารย์เขียนลงกระดาน
 ชะนวน เป็นไม้ท่อนารักผสมมุก ขนาดประมาณยาว ๒๐ นิ้ว
 กว้าง ๑๕ นิ้ว หัวท้ายมีกรอบ มีหัวเม็ด เช่นเดียวกับป้าย
 วัดในเชียงใหม่สมัยก่อน เป็นแต่กว้างกว่าเล็กน้อย กระดาษ
 สมัยนั้นหายาก ราคาแพง เขียนแล้วลบ ๆ แล้วเขียนจนชำ
 นาญแล้วอาจารย์ก็จะเขียนสวดมนต์ ตั้งแต่ เขสนตา ไปจน
 ถึง มหาสมัย และมีพระสูตรอื่น ๆ อีก เช่นอิหฺรฯ พุทธา
 กุสลา.....สปปจจยา..... เมื่อท่องไปจนจบแล้ว ก็จะ
 บรรพชาได้ ก่อนที่จะบรรพชาต้องท่องคำบั้นพร เอิ้ว โหตุ
 ยถา สพุทฺธิ และหัตถ์เทศน์ธรรมทานิสงส์ออกบวช (ยสุต
 ตินฺโน กามปงโก.....) ได้คล่อง เมื่อบรรพชาเสร็จแล้ว
 จะต้องขึ้นธรรมาสันเทศน์ให้ญาติโยมฟังเลย ประเพณีนั้นนับว่า
 ดีมาก เป็นการบังคับให้เด็กต้องพยายามศึกษา มิฉะนั้นก็

บรรพชาไม่ได้

เหตุนี้ สมัยก่อนกว่าจะบรรพชาได้ก็ต้องไปอยู่ วัดตั้ง
 แต่หนึ่งปีขึ้นไป บางคนตั้ง ๓-๔ ปี และบางคนก็หมดความ
 เรียนไม่จบ ไม่ได้บวชก็มี ข้าพเจ้าเป็นศิษย์วัดอยู่เกือบสอง
 ปี ไม่ใช่เพราะเรียนไม่จบตามหลักสูตรบวช แต่เพราะเล็กเกินไป
 ไป อายุไม่ถึงปีที่ ๑๕ ขณะนั้นก็เข้าโรงเรียนวัด ซึ่งตั้ง
 อยู่ที่ศาลาบาตรของวัด (เวลานั้นชื่อแล้ว) ตามเนรททองกวอ
 (อาททองกวอ กลิ่นทอง บ้านห้างฉัตรลำปาง) เป็นครูรูป
 เดียว การเรียนของข้าพเจ้าอยู่ในเกณฑ์ดี เรียนปีเดียวก็ได้
 เลื่อนชั้นขึ้นประถมปีที่ ๓ สอบซ่อมชั้นประถมปีที่ ๒ ได้ที่ ๑
 หลายครั้ง จนเพื่อนคนหนึ่งซึ่งเคยได้ที่ ๑ เกิดอิจฉาพาลทะ
 เลาะ เขาโตกว่า ข้าพเจ้าดูไม่ได้ก็หาทางออกคือฟ้องครู ครู
 ลงโทษนายคนนั้น ข้าพเจ้านึกชั้นอยู่ไม่หาย จำคำพูดของเพื่อน
 ได้ว่า “ที่ ๑ กับที่ ๒ ดีหัวกันก็เอา” แล้วเหยียดแข้งขัดแข้ง
 ข้าพเจ้าจนล้มขมำข้าพเจ้าจึงนำความไปฟ้องครู แล้วนายคน
 นั้นก็ถูกเขียนความอิจฉาถูกขยาเป็นกิลเลศร้ายแรง อาจทำลาย
 ทุกสิ่งทุกอย่างด้วยแรงฤศยา พุทธศาสนสุภาษิตมีว่า “อริ
 โลกนาติกา” ความฤศยาทำโลกให้ดับหาย ดังนี้ โลกของ

เราทุกวันนี้ที่ได้รับความทุกข์เดือดร้อน ด้วยกรรมวิบากจากสาธุชา
 แกร่งแย่งแข่งดีกัน ขัดแย้งขัดขวางกัน ตัดต้นโค่นรากกันบ่มรอน
 ทอนชีวิตกัน เพราะอำนาจวิเศษจากสาธุชาหมื่นล้านคนมีใช้น้อยสง
 คราม มหาสงคราม เกิดขึ้นเพราะแรงฤศยาเป็นสำคัญกลัว
 เขาจะดีกว่า จะเก่งกว่า จะเจริญกว่า จะมั่งร่ำรวยของตน
 ลาล แล้วก็รบราฆ่าฟันกัน สาธุชนควรพยายามกำจัดมันเสีย
 ด้วยมุกตบาคติ พลอยยินดีกับคนที่เขาได้ดี ขอให้ท่านนึกดู
 ความอิจฉาจากสาธุชาทำให้เกิดความทุกข์ ถ้าเรารู้สมประสงค์ก็เป็น
 ทุกข์ ไม่สำเร็จก็ทุกข์ ตรงกันข้ามกับมุกตบาคติ ซึ่งมีแต่นำ
 ความสุขสบายใจมาให้ เราฤศยาเขาเป็นเหตุให้เขาฤศยาเรา
 เรามีมุกตบาคติต่อเขา ก็เป็นเหตุให้เขามีมุกตบาคติต่อเรา นายคนที่
 กล่าวถึง ซึ่งภายหลังเป็นเพื่อนสนิทชิดชอบกับข้าพเจ้า แก่มี
 นิสัยไม่ค่อยจะยอมใคร ไม่ยอมเสียเปรียบใคร ดังจะเล่าให้
 ทัง ๆ ที่แกร่งไคร่ข้าพเจ้ามาก วันหนึ่งข้าพเจ้าเพื่อนคนหนึ่ง
 ล้อเลียนจนทนไม่ได้ จึงเอากะโถนซึ่งตั้งเต็มไปด้วยน้ำหมาก
 ไปได้ยังเพื่อนคนนั้น ซึ่งนั่งอยู่บนที่นอนเพื่อน น้ำหมากก็นอง
 ที่นอนของเพื่อน เพื่อนก็ไปหาโถนมีน้ำหมากจะไปเทรดที่นอน
 ข้าพเจ้า ข้าพเจ้าไม่ยอมโดยอ้างว่าไม่ได้เจตนา เมื่อเห็น

ข้าพเจ้าไม่ยอมแน่ เพื่อนจึงไปหากระโถนน้ำหมากแห้ง (ซึ่ง
ทิ้งไว้หลายวันจนแห้ง) ไปขอเทราดที่นอนข้าพเจ้าข้าพเจ้า
เห็นว่าเพื่อให้เพื่อนหายแค้นหรือเสียเปรียบ ทั้งน้ำหมากก็ไม่
เปรอะเปื้อนที่นอน จึงยอมให้เพื่อนเทราด

คนเรามากจะมีทิฏฐิมานะ ไม่ค่อยจะยอมกันเมื่อมีเรื่อง
เกิดขึ้น ด้วยกลัวจะเสียเปรียบ หรือระงับเสียเปรียบ หรือ
เสียเกียรติ แม้บางเรื่องบางครั้งควรจะอภัยหรือระงับเสียได้ก็
ไม่ยอมพยายามจะทำตอบ หรือลงล้างข้อเสียเปรียบ ดังนั้น
ท่านชวนวันเล่ากันมาเป็นคติสอนใจว่า ชาวแม่จันคนหนึ่ง
ซึ่งอยู่อาศัยอยู่บนดอย วันหนึ่งเดินทางเข้ามาในเวียงเพื่อ
การซื้อขาย เมื่อเสร็จธุระแล้วก็เดินทางกลับ มีชาวเมืองคน
หนึ่งกำลังไถนาอยู่ที่นาเชิงดอยที่พวกแม่จันผ่านมา ได้พูดล้อ
เล่นในฐานะที่รู้จักกันว่า “สหาย อยู่ตึกินหอยบ่อ” ชาวแม่จัน
ได้ยินคำพูดนั้นก็ไม่ได้เอาใส่ใจตอบไปว่า “เฮอ ข้าอยู่ตึกิน
หอย” แต่พอเดินทางไปถึงสามม่อนดอย นึกแปลกคำพูดล้อของ
เพื่อนได้ กลัวจะเสียเปรียบจึงอุตส่าห์เดินทางกลับมากลบบอกกับ
เพื่อนไทยนั้นว่า “สหายเอ๋ย ที่สหายว่าเมื่อสักนั้น ให้สหายกิน

นิทานตัวอย่างนี้แสดงให้เห็นวิธีกลเล่ที่ทำให้เสียหายน เสียเวลา ไม่เห็นว่าจำเป็นอย่างไรที่จะกลับมาโต้ตอบ การเล่นกีฬา การแข่งขัน นอกจากเป็นการออกกำลังกาย มีความทรหดอดทน ยังต้องการให้เป็นคนใจสปอร์ต รู้จักแพ้ รู้จักชนะ ไม่ใช่แพ้แล้วไม่ยอม ที่เรียกว่า “แพ้วอนดี” เพลงนักกีฬาไทยก็เป็นคำเตือนสตินักกีฬาได้ดีว่า “กีฬา ๆ เป็นยาวิเศษทำลายกิเลส ทำคนให้เป็นคน.....” การเอาชนะคะคานกันด้วยกิเลสนั้น ไม่มีทางที่จะชนะได้อย่างเด็ดขาด ชนะแล้วก็แพ้ เป็นเหตุให้เกิดความทุกข์เดือดร้อนก่อกรรมทำเวร เพราะผู้แพ้ ก็จะมีความอับอายทางเอาชนะอีก ดังพุทธภาษิตว่า “ขมฺย เหว มฺลวติ” ผู้ชนะย่อมก่อเวร ผู้แพ้กีย่อมจะเสียใจในเมื่อไม่รู้จักแพ้ เกิดความทุกข์ขึ้น ดังพุทธภาษิตต่อไปว่า “ทุกฺขํ เสติ ปราชิต” ผู้แพ้ย่อมเป็นทุกข์ ดังนี้ เพราะฉะนั้น จึงควรจะหาทางชนะด้วยธรรมะ อันเป็นการชนะอย่างเด็ดขาด ชนะแล้วไม่แพ้อีก

เมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๖ ข้าพเจ้าสอบไล่ชั้นประถมปีที่ ๓ ได้ครูทองกวนลาสิกขา ตามแนวแก้ว (นายแก้ว รสเข้ม) เป็นครูแทน ข้าพเจ้าเรียนชั้นประถมปีที่ ๔ ต่อ เข้าสอบไล่

ซึ่งอยู่ในความควบคุมของศึกษาธิการจังหวัด สอบในวิหาร
วัดมิ่งเมือง คงสอบได้ตามเคย ข้าพเจ้าจำได้วิชาเขียนตาม
คำบอกออกในหนังสือแบบเรียนเร็ว บท “นกแซงบินไขว่อยู่
ในนาเราพลัดพรากจากบ้านมานานแล้ว.....” ที่จำได้ก็เพราะ
ครูทรงซึ่งเป็นผู้บอกคำ บอกผิดตรงคำว่า “พลัด” ว่าเป็น
“พรัด” ซึ่งสรรพากรจังหวัดชื่อขุนสุนทร..... ท้วงว่าผิด
ให้ครูทรงบอกใหม่ ในที่นั้นนอกจากเป็นคดีว่าเมื่อครูว่าผิด
นักเรียนก็พลอยผิดไปด้วยแล้ว ยังทำให้ข้าพเจ้าติดใจมาจน
ทุกวันนี้ก็คือ ท่านขุนสุนทร (สร้อยนามว่า ธนผล หรือ
อะไรจำไม่ได้) เป็นสรรพากรจังหวัด มีหน้าที่เกี่ยวข้องกับภาษี
อากร ไม่มีหน้าที่ทางโรงเรียน แต่ท่านขุนก็อุตส่าห์สละเวลา
ไปช่วยงานศึกษา จำได้ว่า ท่านขุนไปโรงเรียนทุกวันที่มี
การสอบได้ ไปช่วยแนะนำตักเตือนนักเรียนบ้างแนะนำครูบ้าง
แล้วก็ไปทำงาน บางครั้งก็ไปเยี่ยมโรงเรียนวัดเมธังกราวาส
ถ้าบรรดาข้าราชการไทยทำอย่างท่านขุนสุนทร ประเทศชาติ
บ้านเมืองก็จะเจริญเร็วยิ่งกว่าปัจจุบัน คือ ถือว่าท่านมีหน้าที่
บำเพ็ญประโยชน์แก่บ้านเมืองทุกแผนก ทุกชนิด เท่าที่สามารถ
จะทำได้ โดยใช้เวลาวางจากราชการในหน้าที่ เช่น การ

ศึกษา, การพระศาสนา, การแนะนำชี้แจงในวิชาความรู้ที่ตน
มี, การบริการส่วนรวม ตลอดจนช่วยเหลือเกื้อกูลอื่น ๆ
ที่มีช่องทางมากมาย ไม่ใช่ถือปฏิบัติการเฉพาะแต่หน้าที่ของ
ตน อื่นไม่เกี่ยว ซึ่งความจริงมีข้าราชการจำนวนมาก
ได้ปฏิบัติกันอยู่แล้ว แต่ถ้าจะให้ดีข้าราชการทุกคนพากันถือว่า
การบำเพ็ญประโยชน์อื่นนอกหน้าที่เฉพาะเป็นสิ่งที่จำเป็น ก็
จะเป็นการดียิ่ง

เมื่อสอบได้ชั้นประถมบริบูรณ์ แล้วก็หยุดพักการเรียน
ทางโรงเรียนอยู่นาน เพราะโรงเรียนชั้นมัธยมที่จะเรียนต่อ
ก็มีแห่งเดียว คือ โรงเรียนประจำจังหวัด ซึ่งไม่มีเด็กนิยม
เรียนกันทั่วไป นักเรียนมีจำนวนน้อย ข้าพเจ้าถูกส่ง
ไปเป็นครูโรงเรียนวัดหนองน้ำวัด (วัดนสุนทร) อำเภอสอง
เป็นทั้งครูใหญ่และครูน้อย เพราะมีครูรูปเดียวคือข้าพเจ้าโรง
เรียนก็คือศาลาบาตร สอนถึงชั้นประถมปีที่ ๒ สอนอยู่ปีหนึ่ง
มีลูกศิษย์หลายคน เช่น เจ้าคุณพระญาณสิทธิสุนทร เจ้าคณะ
อำเภอสองปัจจุบัน ท่านนั้นถือน้ำหนองน้ำวัดเป็นต้น เหตุ
ที่ข้าพเจ้าได้เรียนชั้นมัธยมต่อก็ที่โรงเรียนนี้เอง คือ เมื่อถึง

คราวสอบไล่ ข้าพเจ้าพานักเรียนไปสอบที่อำเภอ ไปพบครูยง
 ศิลปคุปต์ (ขุนทรณวิทย์วรเศรษฐี) ครูใหญ่โรงเรียนประจำ
 จังหวัด (พิริยาลัย ตั้งอยู่ที่ โรงเรียนสตรีนาริวัฒน์
 ปัจจุบัน) ซึ่งเป็นผู้ควบคุมการสอบไล่ คงจะเห็นข้าพเจ้า
 มีแววดีที่จะเรียนต่อ และเห็นว่าอายุน้อย จึงแนะนำให้
 ข้าพเจ้าไปเรียนต่อ โดยจะให้ความช่วยเหลือเข้าเรียนจนได้
 ข้าพเจ้าจึงได้มาเรียนชั้นมัธยมศึกษา ที่โรงเรียนประจำจังหวัด
 ข้าพเจ้ารำลึกถึงบุญคุณของ คุณครูยง ศิลปคุปต์อยู่เสมอ
 ท่านมีความเมตตาต่อข้าพเจ้ามาก คอยให้คำแนะนำตักเตือน
 ให้เข้าใจใส่งการศึกษา ช่วยให้ได้เข้าเป็นนักเรียนฝึกหัดครูชั้น
 ต่ำ (ประจำมณฑล)

พ.ศ. ๒๔๖๐ ข้าพเจ้าเข้าเรียนมัธยมปีที่ ๑ โรงเรียน
 ประจำจังหวัด เรียนอยู่เพียง ๒-๔ เดือน ถึงคราวสอบ
 ซ้อมสอบได้ที่ ๑ จึงได้ข้ามชั้นไปเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๒
 พอไปเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๒ ไม่กี่เดือน ก็สอบซ่อมได้ที่ ๑ อีก
 ครูใหญ่จะให้ข้ามไปเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๓ แต่ข้าพเจ้าไม่ยอม
 เพราะข้ามชั้นเร็วเกินไป ทำให้ครูประจำชั้นมัธยมปีที่ ๓
 (ครูผจกญ (ขุน) มีนะนันท์) ซึ่งต้องถ่วงตัวข้าพเจ้าด้วย
 ความไม่พอใจคล้ายกับจะบอก ว่า “เช้อ” ความจริงข้าพเจ้า

คิดว่าทำถูก เพราะการเรียนข้ามชั้นปีเดียวต่องสองชั้นไม่ได้ เพราะไม่ได้ความรู้ตามลำดับหลักสูตร ต่อมาอีกปี คือ พ.ศ. ๒๔๖๑ ข้าพเจ้าก็ได้มาเรียนชั้นมัธยมปีที่ ๒ ซึ่งครูชุน มีคะแนนเป็นครูประจำชั้น (ตอนสองชั้นคือ ม. ๒-๓) คุณครูชุนสอนดีมาก มรรยาทเรียบร้อย เคร่งครัดต่อระเบียบ ตัวหนังสือสวย ลักษณะท่าทางน่านับถือและเกรงขาม ข้าพเจ้า ได้ความรู้จากคุณครูชุนเป็นส่วนมากที่สุด วิชาสอบไล่ชั้นมัธยมปีที่ ๒ ข้าพเจ้าจำได้แต่วิชาเล่าเรื่องมีความว่า มีอาจารย์คนหนึ่งต้องการจะสอนศิษย์คนหนึ่งในที่มืด ด้วยเหตุผลว่า วิชาที่จะสอนนั้นไม่ต้องอาศัยแสงสว่าง เพื่อประหยัดน้ำมันซึ่งหายากในสมัยโบราณลูกศิษย์ก็เหวอเหมือนกัน เมื่อเรียนในที่มืด ก็ไม่ต้องใช้เครื่องแต่งกาย จึงเปลือยผ้าเตี้ออกหมด อาจารย์ได้ยื่นเตี๋ยงลูกศิษย์แก่ข้าพเจ้าจึงถามขึ้นว่าทำเตี๋ยงอะไร ลูกศิษย์ตอบกำลังแก้ผ้า อาจารย์จึงถามว่า ทำไมจึงทำเช่นนั้น ลูกศิษย์ตอบว่า เมื่ออาจารย์สอนในที่มืดเพื่อประหยัด ผมก็ต้องแก้เตี๋ยงผ้าเพื่อประหยัด อาจารย์จึงบอกว่า เธอฉลาดยิ่งกว่าฉันเสียแล้ว ฉันสอนไม่ได้ ว่าแล้วก็เดินออกจากห้องเรียนไป นิทานเรื่องนี้สอนให้รู้ว่า การอดดีเป็นสิ่งที่ให้โทษการที่

อาจารย์ให้เรียนในที่มืดเพื่อประหยัดนั้นถูก แต่การที่ลูกศิษย์
แก้ผ่านนั้นผิด ไม่ควรพ่อดู และอดตึกกับครู

ขณะที่เรียนชั้นมัธยมนี้ ข้าพเจ้าได้รับคัดเลือกให้เป็น
เป็นนักเรียนฝึกหัดครูชั้นต่ำ (มณฑล) ด้วย หนังสือวิชาครู
สมัยนั้นมีน้อยเต็มที จำได้มีเล่มเดียวคือ วิชาครู ของพระ
จรัสพระนะพันธ์ (พระยาเมธาธิบดี) ได้รับค่าบำรุงเดือนละ
๒ บาท เมื่อสอบวิชาครูชั้นนี้ได้และสอบมัธยมปีที่ ๓ ได้ ก็จะไป
ได้ไปเรียนต่อที่โรงเรียนฝึกหัดครูประถม วัดบวรนิเวศวิหาร
ขณะที่เรียนก็หัดสอนด้วย ชั้นแรกถูกให้ฝึกสอนนักเรียนชั้น
เตรียมสอนได้ไม่กี่วันก็ต้องขอเปลี่ยนไปสอนชั้นประถมปีที่ ๔
เพราะการสอนเด็กเล็กนั้น ยากกว่าสอนเด็กโต สมัยนั้นก็มี
แต่ครูคร่ำ คูกสมิตรคนเดียว ที่สามารถอดรันทนสอนชั้น
เตรียมซึ่งมีเด็กนักเรียนเล็กจอมซุกซน เดี๋ยวจะแซ่ซอ ปล่อย
เวลา แต่ไม่เรียวของคุณครูคร่ำก็ทำให้นักเรียนคร่ำได้
เหมือนกัน สำหรับข้าพเจ้าทนไม่ไหวจึงขอไปสอนชั้นประถม

ข้าพเจ้าไม่มีวาสนาเป็นครู เพราะกำลังเรียนชั้นมัธยม
ปีที่ ๓ และวิชาครูยังไม่ถึงเดือน ก็ลาออกจากโรงเรียน ไป
เรียนปรีชาธรรมต่อที่กรุงเทพฯ เพื่อนฝูงที่ไปเรียนวิชาครูต่อ

ที่กรุงเทพฯ ฯ เพื่อนรุ่นก่อนปีหนึ่งก็คือ ครุคำรพ นุชนิยม และกรณวด เทพบุญ เพื่อนรุ่นหลังปีหนึ่งก็คือ คุณเดช อินทุคม ซึ่งท่านเหล่านี้เรียนวิชาครูวัดบวรนิเวศสำเร็จทั้งนั้น

นโยบายตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูในวัด ซึ่งสมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระยาวชิรญาณวโรรส ทรงอำนวยการและอุปการะนี้ นับว่าเป็นนโยบายที่ดีมาก เพราะนักเรียนได้รับการอบรมสั่งสอนทางศีลธรรม และศาสนาอบรมฝึกปรีชชนบธรรมนิยมทางศาสนา นักเรียนได้เห็นสิ่งแวดล้อมที่ดี ปรากฏว่านักเรียนเหล่านี้เมื่อออกไปเป็นครูแล้ว มีความรู้ทางธัมมธัมโม เข้าใจที่ศาสนพิธี เอาวิชาศีลธรรมไปอบรมนักเรียนได้ดี เข้ากันได้กับทางวัดเป็นอย่างดี

เดือนมิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๑ ข้าพเจ้าได้เดินทางไปเรียนปริยัติธรรมที่วัดมหาธาตุ ยุวราชรังสฤษฎิ์ กรุงเทพฯ ฯ โดยการนำของพระคุณท่านเจ้าคุณพระมหาเมธังกร ซึ่งขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระครูพุทธวงศาจารย์ เจ้าคณะจังหวัดแพร่ ท่านนำไปฝากท่านเจ้าอาวาส คือ เจ้าพระคุณสมเด็จพระวันรัต (เขมจารี) ซึ่งขณะนั้นดำรงสมณศักดิ์เป็นที่พระธรรมไตรโลกาจารย์ ก่อนอื่นข้าพเจ้าขอกราบถวายบังคมและบอกความที่เขียนเพื่อลงในหนังสือ “อนุสรณ์ ๒๕ พุทธศตวรรษ” ของวัดมหาธาตุมาลงตามต้นฉบับเดิมดังนี้